

THREE QUESTIONS ON THE OLD LAW AND THE GOSPEL PRECEPTS BY STEPHEN LANGTON

A CRITICAL EDITION

Lauge Olaf Nielsen

In the voluminous collection of questions authored by Stephen Langton (1150/55-1228)¹ several questions deal with the Old Law, the Gospel precepts, and their mutual relationship.² These questions have a claim to interest for several reasons. Firstly, they are excellent examples of the rather complicated process of transmission by which several versions of the questions have been handed down. Secondly, they document Langton's teaching in theology for more than two decades right up to his appointment as archbishop of Canterbury in 1206. Additionally, these questions voice some of Langton's dominant concerns as a teacher of moral theology.

I. Manuscripts and Transmission

The three questions edited below have been transmitted in the following manuscripts:

Cambridge, St. John's College, cod. 57 (C7)
Chartres, Bibliothèque municipale, cod. 430
Oxford, Bodleian Library, ms. Lyell 42
Paris, Bibliothèque nationale, lat. 14.556³

¹ Literature on Langton has grown rapidly in recent decades. A fine survey is provided by Riccardo Quinto, "Stephen Langton (1150/55-1228)" in Ph. Rosemann (ed.), *Medieval Commentaries on Peter Lombard* (Leiden, forthcoming). The papers presented at the international conference on Langton held in Paris, 13th-15th September 2006, will appear in Louis-Jacques Bataillon, Gilbert Dahan, Nicole Bériou and Riccardo Quinto (eds.), *Étienne Langton, prédicateur, bibliste et théologien* (Brepols, 2009). This collection includes my "Langton's Questions on the Ten Commandments: Biblical Scholarship and the Art of Disputation" which is a literary and doctrinal analysis of the questions edited here.

² The standard work on Langton's writings is Riccardo Quinto, *Stefano Langton († 1228) e la tradizione delle sue opere*. Beiträge zur Geschichte der Philosophie und Theologie des Mittelalters. Neue Folge. Band 39 (Münster, 1994).

³ For descriptions of the manuscripts and full bibliographical references, see Quinto, *op. cit.* (1994), pp. 99-102; pp. 109-11; p. 102-3; and pp. 103-5.

According to Riccardo Quinto's numbering of Langton's collected questions the ones dealing with the Old Law and the New Law have been labelled 'Camb098' and 'Camb099'.⁴ Camb098 is a fully developed question on the 10 Commandments and the transmission of the text in the manuscripts does not present any special difficulties. It is apparent that the Oxford and Paris manuscripts form a clearly defined family. The version of the question that is preserved in the Cambridge manuscript, appears to be a separate textual tradition, with which the Chartres manuscript is affiliated. In general, the latter tradition provides the better text and this is presumably due to the fact that the it brings a relatively late and edited version of the question.⁵ However, the Cambridge manuscript also contains a separate copy of the third and final part of question Camb098. Rather remarkably this fragment of the question belongs to the tradition documented by the Oxford and Paris manuscripts.⁶

In our edition the question Camb098 has been renamed to 'Camb98A'. The reason for this is that the Cambridge manuscript transmits a separate question which is closely related to the third part of question Camb098 inasmuch as the discussion here focuses directly on the topic which is dealt with in the final part of Question 98, *viz.*, the relationship between the Decalogue and the Gospel precepts.⁷ Accordingly, this question may fittingly be called 'Camb098X', and, by implication, the introduction of the 'extra' question prompts the renaming of Camb098.

⁴ Quinto, *op. cit.* (1994), pp. 237-238.

⁵ See Quinto, *op. cit.* (1994), pp. 134 sqq., and Quinto, *op. cit.* (forthcoming). This has also been shown to be the case in editions of other questions of Langton's; see, e.g., S. Ebbesen & L.B. Mortensen, "A Partial Edition of Stephen Langton's *Summa* and *Quaestiones* with Parallels from Andrew Sunesen's *Hexaëmeron*", *Cahiers de l'institut du Moyen-Âge grec et latin*, tom. 49 (1985), pp. 25-224; R. Quinto, "Die *Quaestiones* des Stephan Langton über die Gottesfurcht", *Cahiers de l'institut du Moyen-Âge grec et latin*, tom. 62 (1992), pp. 77-165; L.O. Nielsen & S. Ebbesen, "Texts Illustrating the Debate about Christology in the Wake of Alexander III's 1177 Condemnation", *Cahiers de l'institut du Moyen-Âge grec et latin*, tom. 66 (1996), pp. 217-251; M. Bieniak, "A Critical Edition of Stephen Langton's Question *De persona*", *Cahiers de l'institut du Moyen-Âge grec et latin*, tom. 77 (2006), pp. 85-109.

⁶ The chronological ordering of the texts transmitted in the various parts of the Cambridge manuscript is so difficult as to tax the best of minds and I shall refrain from entering into the discussion at this point. In Quinto's catalogue of Langton's questions this 'extra' copy of the third part of Camb098 was inadvertently placed as a witness to the following question, i.e., Camb099, and here it appears under the tag '01Ce 227'; see Quinto, *op. cit.* (1994), p. 227.

⁷ The text is found on fols. 229va-230ra of Cambridge, St. John's College, cod. 57 (C7). By accident this item was placed as a witness to question Camb099 in Quinto's catalogue and here it is called '01Cb 082'; see Quinto, *op. cit.* (1994), p. 227.

Question Camb099 deals with the problem whether the Old Law decreed hate of one's enemies and whether the Gospel precept of love of one's enemy is consistent with the teaching of the Old Testament. The transmission of this rather complex question is fraught with difficulties.⁸ The Chartres, Oxford and Paris manuscripts contain two different versions of the question, and in the following these two versions are called the A and the B versions. The differences between the versions are significant and it is warranted to consider them as witnesses to different stages in a redactional process. Apart from simple alterations such as changes in word order and substitutions of one or two words, the two versions diverge in at least three major respects. In the first place, one version is shorter than the other inasmuch as several paragraphs are absent from the shorter version.⁹ In the second place, some paragraphs in the shorter version are transposed as compared to the longer version of the text, and, what is more, these paragraphs are also significantly shorter than their counterparts in the fuller version.¹⁰ Thirdly, the shorter redaction contains a brief additional question which has been included at the start of the text. This additional question does not assist in solving the main problem which is up for scrutiny, and it may be said to represent an unnecessary detour. Consequently, this circumstance seems to indicate that the longer redaction is the later and more polished version of the text.¹¹ The testimony of the Cambridge manuscript lends support to this relative ordering of the two versions inasmuch as this manuscript brings the longer redaction of text and, again, it provides the better text.¹²

⁸ Among the sources for this question listed by Quinto, *op. cit.* (1994), pp. 227-228, the last item, which is labelled '05CK 188', must be disregarded. This column of text in the Chartres manuscript deals with divorce and is unrelated to Camb098 and Camb099.

⁹ The longer version of the text is called 'A', while the shorter is called 'B'. The A version includes the paragraphs 17-19 and 22-28 while the B version does not.

¹⁰ By way of literary description it can be said that the paragraphs 5-8 of the A redaction have been substituted for shorter versions of the text in the B version and these shorter paragraphs are found in a different place as compared to the A redaction.

¹¹ The additional question raises one of the traditional and thorny problems in expounding the saying of Jesus in Matt. 5.43, since there is no explicit injunction to hate the enemy in the Old Testament. In the longer and, presumably, later version of the text Langton also takes this problem into consideration inasmuch as he explains that the commandment to hate the enemy was part of the Pharisees' tradition; see *Quaestio* 99, § 8.

¹² In the critical edition below, the shorter and transposed passages have been typeset in Italics and with references to the parallel paragraphs in the longer version.

II. Langton and the Glossa ordinaria

There is no doubt that the majority of Langton's questions reflect his teaching in the University of Paris. This is certainly also true of the questions on the Ten Commandments and the Gospel precepts. The dialogue form dominates in many sections of all three questions and in some passages Langton appears to instruct his pupils how to conduct a successful disputation; he does this by outlining alternative ways of arguing if the respondent gives either a negative or an affirmative answer to the question posed.¹³

The majority of Langton's questions address problems which belong to the realm of systematic theology, and much of the material which Langton employs in dealing with these topics, derives from the scholastic traditions of Paris since Hugh of St. Victor and Peter Abelard. On the other hand, in his questions on the Old and the New Law Langton builds mainly on the traditions of Biblical scholarship and his predominant source and constant point of reference is the *Glossa ordinaria*. The influence of this work is multifaceted. Many of the problems which Langton treats of, derive directly from the Gloss inasmuch as Langton attempts to iron out apparent inconsistencies between various glosses on a particular passage in the Bible.¹⁴ Moreover, in his reasoning he relies squarely on the Gloss inasmuch as he takes for granted that the audience – or readers – will catch his allusions to the Gloss.¹⁵ This does not mean, however, that Langton is a blind follower of the Gloss. In the case of question Camb099 it would be accurate to say that Langton turns the message of the Gloss on its head. The Gloss on Matt. 5.42-4 views the giving of alms and providing material assistance as an obligation for the members of the Church who are still imperfect Christians and allows that hate of the enemy is permitted for these less perfect among the faithful. On the other hand, love of the enemy is said to be characteristic of the perfect Christians and something that is not impossible to achieve, i.e., in this life. Langton does not agree with this understanding and by a very complicated line of reasoning he ends up with the result that the precept of Christian love is absolute and universally valid as regards the inner

¹³ see, e.g., Langton, *Quaestio* 98A, § 1.2.1.3 and §§ 2.3.2.1 sqq.

¹⁴ See, e.g., Langton, *Quaestio* 98A, § 2.5.1.

¹⁵ An fine example of this is Langton, *Quaestio* 98A, § 1.2.1.1, where Langton envisages the possibility that God could have given 8 commandments instead of 10. This relies squarely on the *Glossa ordinaria* on Matthew 5.11, which explains that just as the 8 beatitudes encompass everything that Jesus propounded in the Sermon on the Mount, so the 10 Commandments comprise all that was revealed by Moses.

man, whereas external or material support of the enemy may be apportioned and gradated according to circumstances.¹⁶

Seen against the background of the long and rich tradition of Biblical scholarship of which Langton is the heir, these questions reveal Langton's deliberate attempt to introduce Biblical scholarship into disputations and to show the benefits of employing disputations in the teaching of Scripture. He demonstrates how glosses and comments on Scripture may be turned into arguments and how such arguments contribute to the elucidation of particular passages in the Bible. At the same time Langton highlights the fact that the scholastic debate may serve to make sense of – as well as evaluate – the multivocal testimony of the *Glossa ordinaria*.¹⁷

III. Langton's Theological Profile

Already Langton's interpretation of the Gospel injunction to love one's enemies indicates that these questions paint a picture of Langton as a rather strict moralist. This impression is strengthened by Langton's interpretation of the extent and validity of the Decalogue and its relationship to the Gospel precepts.¹⁸ To him all of the Ten Commandments are of immediate concern and he refuses to allow that the Old Law was concerned with only external acts. According to Langton, both the Decalogue and the New Law or the Gospel precepts prohibit sin as well as the will to commit acts that are sin. For this reason the New Law did not bring any material expansion of the moral code. Langton does concede, however, that the Gospel precepts make explicit what was only implied in the Old Law. What needed to be spelled out was the fact that contemplating and taking pleasure from the contemplation of sinful acts are sin in the proper sense. According to Langton's understanding, there are many natural incentives and impulses to sin. These cannot be avoided since they lie before any act of the will and are the

¹⁶ Langton, *Quaestio* 99, §§ 5 sqq. In fact, Langton allows that it may be necessary for the Christian to kill an enemy but this does not excuse him or her from loving this enemy; Langton, *Quaestio* 99, § 28.

¹⁷ In pursuing precisely this goal Langton shows his firm allegiance to the standards of scholastic theology. In these questions Langton does not in any way disregard or compromise the rules of grammatical or logical analysis. See, e.g., Langton, *Quaestio* 98A, §§ 2.4.2-2.1, and Langton, *Quaestio* 98X, §§ 23-24. The latter passage is an early instance of *incipit/desinit* analysis in a theological context.

¹⁸ Langton comes across as a stern moralist when compared to somebody like Peter Lombard, who had a much more optimistic view of Christians' ability to avoid sin under the direct guidance of the Holy Spirit; see my "Peter Lombard in the Theological Context of the 12th Century: The Theological Virtue of Charity", *Pietro Lombardo, Atti del XLIII Convegno storico internazionale, Todi, 8-10 ottobre 2006* (Spoleto, 2007), pp. 411-431.

unavoidable consequences of original sin. Accordingly, these so-called first motions (*primi motus*) are not in and of themselves sinful.¹⁹ On the other hand, it is certainly a sin, according to Langton, when somebody dwells on these first motions and takes pleasure from thinking about what is sinful. Precisely at this point Langton locates the contribution of the New Law. The Old Law did not contain an explicit condemnation of what lies before the act of will to commit sin, and the pleasurable contemplation of sinning was not explicitly prohibited by any specific commandment. On the other hand, the New Law is explicit on this point. Anyway, this circumstance does not alter the fact that thinking about sin and taking pleasure from this was itself a mortal sin.²⁰ In other words, what Langton recommends is that first motions should be suppressed immediately so that seduction is nipped in the bud.²¹

IV. Acknowledgements

I wish to thank Dr. Bernt Karasch (Bochum) for his support of and advice on the use of the program "Critical Edition Typesetter" ("CET"), which builds on TEX and EDMAC and was used to produce these pages; prof. Riccardo Quinto (Padua) for sending me prints of the relevant folios from his microfilm of the Chartres manuscript; Fritz Saaby Pedersen (Copenhagen) for his careful reading of and valuable comments on the editions.

¹⁹ Langton, *Quaestio* 98X, §§12-15.

²⁰ Langton, *Quaestio* 98A, § 3.2.

²¹ For first motions and antecedent will, see S. Knuuttila, *Emotions in Ancient and Medieval Philosophy* (Oxford, 2004), pp. 181 sqq.

STEPHANI LANGTON
QUAESTIONES THEOLOGICAE
QUAESTIO 98A

DE PRAECEPTIS DECEM

- 5 <0> Quaestio ista de praeceptis Decalogi tripartita est. Prima pars est, quare sub tali numero data sint praecepta et non sub maiore vel minore. Secunda de intelligentia et observantia mandatorum. Tertia de suppletionē Decalogi, quam Dominus facit in evangelio, et continet sub se explanationem et additionem.
- 10 <Pars prima: de numero et sufficientia praeceptorum>
<1.1 De numero praeceptorum>
<1.1.1> Ad primam ergo quaestionem dicimus, quod Dominus percusserat Aegyptum plagis decem. Ut ergo sanaret populum suum Israeliticum, dedit eis decem praecepta, per quae sanitas,
15 ut sic sanitas populi sui | plagis Aegyptiorum respondeat. Et haec ratio habetur ex Glossa Exodi.
<1.1.2> Vel aliter et melius: sicut dicitur ad Romanos "Plenitudo legis est dilectio" <Rom. 13.10>. "Non occides" <Ex. 20.13>,

4 C¹ = Cambridge, St. John's College, cod. 57 (C7), fol. 267rb; C² = Cambridge, St. John's College, cod. 57 (C7), fol. 331vb (*pars tertia quaestionis*); Ch' = Chartres, *olim* Bibliothèque municipale, ms. 430, fol. 3r; O' = Oxford, Bodleian Library, Lyell 42, fol. 95rb; P' = Paris, Bibliothèque nationale, cod. lat. 14.556, fol. 263vb 15 C¹, fol. 267va

4 De ... decem] De praeceptis Decalogi et additionibus C¹ *om.* Ch' 5 ista] est *add.* O' P' 6 sint] sunt O' P' 6 maiore] maiori O' P' 7 minore] minori O' P' 8 Decalogi] *om.* O' P' 8 quam] qua P' 8 in evangelio] *om.* P' 13 Ut] *om.* O' 14 suum] *om.* P' 14 per ... sanitas] per quae sanitas *add.* *i.m.* C¹ 15 respondeat] responderet P' 16 ratio] *illegibile* P' 16 Glossa] ex Glossa *add.* *et del.* C¹

16 Glossa ordinaria, ad Ex. 20.2, ed. Rusch, vol. 1, col. 153a; Isidorus Hispalensis, Quaestiones in Vetus Testamentum, cap. 29 (PL 83, col. 303BC). Cf. Glossa ordinaria, ad Deut. 5.16, ed. Rusch, vol. 1, col. 380b; Augustinus, Sermo I (PL 46, coll. 947 sqq.); *id.*, Enarrationes in Psalmos, in Ps. 87, § 27 (PL 36, col. 1001). 18 Cf. Glossa ordinaria, *glossa interlinearis ad Rom. 13.10*, ed. Rusch, vol. 4, col. 301b.

“Non furtum facies” (Ex. 20.15) etc., omnia ista vetantur in hoc mandato “Diliges proximum tuum sicut te ipsum” (Mat. 19.19). Dilectio autem Dei duplex est: Dei et proximi. Dedit ergo Dominus decem mandata, quorum tria scripta sunt in una tabula et spectant ad dilectionem Dei. Et quare tria? Propter trinitatem. 5 Alia septem in alia tabula et spectant ad dilectionem proximi, qui est diligendus et quantum ad animam et quantum ad corpus. Et ideo tria sunt data propter animam, quia anima tres habet vires; quattuor propter corpus, quia constat ex quattuor elementis. Unde Virgilius “O terque quaterque beati”. 10

(1.2 De sufficientia praeceptorum)

(1.2.1) Item, postmodum quaeritur, utrum omne faciendum includatur in his decem praeceptis, et in eisdem omne vitandum excludatur large accepto hoc nomine ‘praeceptum’, ut comprehendat sub se praecepta et prohibitiones. 15

(1.2.1.1) Si negetur, quare ergo potius dedit praecepta sub denario quam sub octonario, nisi ad plenum in illis et omne faciendum et omne vitandum comprehendatur?

(1.2.1.2) Si concedatur, quaeritur, in quo superbia prohibita intelligatur. Similiter praeceptum est “Omni petenti te tribue” 20 (Luc. 6.30; cf. Mat. 5.42) vel “date eleemosynam” (Luc. 11.41) in extrema necessitate. Sub quo praecepto continetur?

(1.2.1.3) Responsio. Dicimus, quod omne ! faciendum vel vi-

23 O', fol. 95va

1 facies] faciens O' 1 vetantur] erant C' notantur O' P' 2 Diliges] Dilige O' P' 2 sicut ... ipsum] etc. Ch' O' P' 3 Dei] *add. et del.* C' 3 est] *om.* Ch' O' P' 3 ergo] *add. i.m.* C' 5 spectant] pertinent Ch' O' P' 5 ad ... Dei] *om.* O' 5 dilectionem Dei] Deum P' 5 Dei] *corr. s.l. ex* proximi C' 5 Propter] Scilicet propter O' P' 6 Alia] tabula *add. et del.* Ch' 7 quantum¹] quantam P' 7-8 corpus ... propter] *om.* P' 8 sunt] *om.* Ch' O' 8 propter] quantum ad O' 10 Unde] *om.* O' 10 terque] ter O' P' 13 in²] his *add. et del.* Ch' 13 omne] *add. s.l.* Ch' *om.* O' P' 14 excludatur] excludetur O' P' 16 negetur] quaeritur *add.* O' P' 16 praecepta] potius *add.* Ch' 17 octonario] octogenario C' 17 omne] ad *add.* P' 19 quaeritur] quaeratur P' 20 Similiter] Sic Ch' vel ubi O' P' 20 te] *om.* O' P' 20 tribue] tribuere O' P' 21 date] dare P' 23 Responsio Dicimus] Respondemus P' 23 Dicimus] *om.* O' 10,23-11,1 vitandum] non (*add. s.l.* O') faciendum O' P'

7 Cf. Glossa ordinaria, ad Ex. 20.1, ed. Rusch, vol. 1, col. 151b; Isidorus Hispalensis, Quaestiones in Vetus Testamentum, cap. 29 (PL 83, col. 301AB).

9 Cf. Glossa ordinaria, ad Ex. 20.12, ed. Rusch, vol. 1, col. 153a; Augustinus, Quaestiones in Heptateuchum, q. 33 (PL 34, col. 735); *vide etiam infra* (2.1.3).

10 Vergilius, Aeneis I.94. 18 Cf. Glossa ordinaria, ad Mat. 5.11, ed. Rusch, vol. 4, col. 18b; Petrus Lombardus, Liber III Sententiarum, d. 36, cap. 3, §

1 (“Spicilegium Bonaventurianum”, vol. 5; Grottaferrata, 1981, p. 205; PL 192, col. 830).

tandum sub illis includitur et excluditur vel includi vel excludi insinuatur. Unde potest dici, quod omne faciendum vel vitandum ad illa reducitur. Hoc enim “Omni petenti te tribue” vel “date eleemosynam” insinuatur per istud “Non occides” (Ex. 20.13).

- 5 Superbia vero ad primum praeceptum reducitur, scilicet “Non habebis deos alienos” (Ex. 20.3), per quod excluditur ydolatria. Superbia vero species est ydolatriae, quia, ut dicit auctoritas, superbia est apostatare a Deo (Eccli. 10.14-5).

- (1.2.1.3.1) Vel dicatur, quod superbia quodlibet vitium concomitatur; quod (et) per nullum praeceptum excluditur, sed per
10 omnia insinuatur, ita quod per nullum excludi insinuatur.

(Pars secunda: De observantia praeceptorum)

(2.0) Consequenter quaeritur de secundo membro, quomodo scilicet observanda sunt et intelligenda.

- 15 (2.1 De primo praecepto)

- (2.1.1) Primo ergo quaeritur de primo “Non habebis deos alienos; non facies tibi sculptile, non aliquam similitudinem” (Ex. 20.3-4). I Origenes dividit istud in duo et ponit quattuor in prima tabula et sex in secunda. Et istud praeceptum, quod Augustinus dividit in
20 duo, colligit in unum, scilicet “Non concupisces uxorem proximi tui, non domum, non agrum etc.” (Deut. 5.21; cf. Ex. 20.17). Augustinus ponit tria in prima tabula et septem in secunda, et

18 P', fol. 264ra

1 sub illis] reducti O' P' 1 includitur ... excluditur] includuntur vel excluduntur C1' 2 insinuatur] insinuantur C1' 2 vitandum] corr. s.l. ex vita O' 3 ad] ab O' P' 3 illa] alia P' 3 enim] om. O' P' 3 tribue] tribuere P' 4 istud] istum Ch' illud P' 5 primum] ipsum P' 7 ut] corr. ex ubi Ch' ibi O' P' 8 apostatare] aptatare O' 10 quod per] inv. O' P' 11 insinuatur¹] insimul O' P' 11 per] add. s.l. Ch' om. O' P' 12] De secundo membro mandati add. i.l. P' 13 quaeritur] quaeritur (add. s.l.) dicendum est O' dicendum est P' 14 sunt] sint O' P' 14 intelligenda] mandata add. O' P' 16 quaeritur] om. O' P' 17 facies] faciens O' 17 sculptile] scuptile Ch' 17 non²] nec P' 17 aliquam] aliam O' P' 19 secunda] lectio incerta O' 19 istud] illud C1' 21 agrum] argrum P' 22 ponit] om. Ch' O' P' 22 et¹] om. C1' 22 et²] om. O' P'

4 Cf. Glossa ordinaria, *glossa interlinearis ad Ex. 20.13*, ed. Rusch, vol. 1, col. 153b. 7 Cf. Augustinus, De natura et gratia, cap. 29, § 33 (PL 44, col. 263); id., Enarrationes in Psalmos, in Ps. 57, § 18 (PL 36, coll. 687-8). 18 Glossa ordinaria, ad Ex. 20.1, ed. Rusch, vol. 1, coll. 151a-b; cf. Augustinus, Quaestiones in Heptateuchum, cap. 71 (PL 34, col. 620); Petrus Lombardus, Liber III Sententiarum, d. 37, cap. 1 (“Spicilegium Bonaventurianum”, vol. 5; Grottaferrata, 1981, p. 207; PL 192, col. 831). 22 Glossa ordinaria, ad Ex. 20.1, ed. Rusch, vol. 1, col. 153a; Isidorus Hispalensis, Quaestiones in Vetus Testamentum, cap. 30 (PL 83, col. 303C); cf. Petrus Lombardus, loc. cit.

de eo facit esse primum mandatum, quod Origenes facit duo.

⟨2.1.2.1⟩ Cum ergo neutrius opinio sit reprobata, ergo in universo sunt undecim mandata.

⟨2.1.2.2⟩ Praeterea, ut dicunt magistri, haec coniunctio 'vel' in Sacra Pagina aequipollet huic 'et'. Sed vel sic, sicut Origines, dici potest, vel sic, sicut Augustinus. Ergo et sic et sic dici potest. Ergo iterum habemus undecim praecepta. 5

⟨2.1.3⟩ Responsio. Dicimus, quod quaedam apposita sunt in Scriptura ad vitandum, quaedam vero ad usum. Ad vitandum ut Glossa Porphyrii super Daniele[m]; ad usum, ut illae, quae tenendae sunt, et quibus est adhaerendum. Non autem hoc dico propter opinionem Augustini vel Origenis, quia neutrius opinio quantum ad hunc locum est reprobata, sed tamen opinioni Augustini adhaeret Ecclesia, quia Origeni non consentit in hac parte. Et ideo dicimus, I quod non sunt nisi decem praecepta. 10

⟨2.1.4.1⟩ Sed quae est differentia inter Augustinum et Origenem 15

15 C¹, fol. 267vb

1 esse] *om.* P' 1 quod] et unum de quo P' 1 Origenes] orationes P' 1 facit²] *om.* C¹ 2 universo] numero O' P' 4 Praeterea] haec oratio *add. et del.* Ch' 6 sic¹] scilicet *add.* C¹ 7 habemus] sunt C¹ 7 praecepta] *om.* C¹ 8 apposita] *corr. s.l. ex opposita O' fortasse scribendum appositae (sc. glossae) 9 ad¹] corr. ex dad P' 9 ad²] a O' 10 ut illae] om. O' P' 12 quia] quae O' P' 12 neutrius] quasi sit O' quasi P' 12 opinio] oppositio O' 12 quantum] *om.* O' P' 13 est] sit P' 13 tamen] cum O' 13-14 adhaeret] ad hoc et P' 14 quia ... consentit] potius quam Origenis P' 14 non consentit] *om.* O'*

10 Cf. Hieronymus, Commentaria in Daniele[m], prologus (PL 25, col. 591A).
15 Glossa ordinaria, ad Ex. 20.1, ed. Rusch, vol. 1, col. 151b; Augustinus, Quaestiones in Heptateuchum, q. 71 (PL 34, col. 620).

in primo praecepto?

5 <2.1.4.2> Dicimus, quod Origenes per 'deos alienos' intelligit naturas invisibiles, quae erant in planetis, quas quidam philosophi putabant esse deos. Per 'sculptile' intelligit ydolum rei non-
naturalis, sed figmentalalis repraesentativum, ut quando finge-
bant aliquid, quod haberet humanum caput et caudam piscis et similia
[ut] humano capiti etc. Per 'similitudinem' intelligit ydolum rei
naturalis repraesentativum. Augustinus vero per 'deos alienos'
intelligit quamlibet imaginem, cui putabant subesse deitatem,
10 vel ex qua et deitate putabant esse unum, secundum quod dicit

2-3 naturas] *om.* P' 3 erant] sunt O' P' 3 planetis] platiētis O' 4 non]
add. s.l. O' 6 haberet] habet O' P' 6 similia] simili O' 7 etc] *om.* O' P'
7 intelligit] in allegit C' O' 7 ydolum] ydoneum P' 8 vero] enim O' P'
10 vel] ut P' 10 et] *add.* s.l. Ch' *om.* O' P' 10 putabant] *om.* P'

1 Cf. Stephanus Langton, *Expositio moralis Magistri Stephani de Langton super Exodum*, *ad locum*: "Non habebis deos alienos coram me", quod nonnisi decem praecepta dedit Dominus, omnes sancti asserunt. Sed in distinctione eorum differunt. Primum enim secundum Augustinum Origenes dividit in duo, ita ut sint quattuor praecepta usque ad illud "Honora patrem et matrem". Primum enim mandatum est "Non habebis deos alienos coram me"; secundum "Non facies tibi sculptile"; tertium "Non assumes nomen Dei tui in vanum"; quartum "Memento ut diem sabbati sanctifices". Duo vero ultima de prohibitione concupiscentiae confligit in unum, cui consentit Iosephus. Iosephus enim dicit et Hebraei quinque mandata fuisse in utraque tabula scripta. Augustinus vero dicit, quod in una tabula scripta sunt tria mandata, quae ad Deum spectant, et hoc propter Trinitatem personarum. Et secundum eum non sunt nisi tria mandata usque ad illud praeceptum "Honora patrem tuum et matrem". Primum praeceptum "Non habebis deos alienos" et istud spectat ad Patrem; secundum "Non assumes etc." et istud spectat ad Filium; tertium "Memento etc." et istud spectat ad Spiritum Sanctum. Et sicut in septem mandatis, quae pertinent ad proximum, primum pertinet ad patrem carnalem, sic et primum de dilectione Dei spectat ad Deum Patrem. Et sic secundum Augustinum ultimum de prohibitione concupiscentiae dividitur in duo praecepta. Unum est "Non concupisces rem proximi tui"; aliud "Non desiderabis uxorem proximi tui". Hanc autem considerationem habuit Origenes, quare sic distinxit. Omnes enim concupiscentiae continentur sub uno genere, et una prohibitio excludit omnes concupiscentias. Hanc autem habuit Augustinus, quare aliter distinxit, quia qui legem divisit, sic voluit tamen verbum concupiscentiae bis iteratum sic "Non concupisces domum" et "Non desiderabis uxorem". Item septem praecepta scripta sunt in alia tabula, quae spectant ad proximum, ut ternarius referatur ad animam propter tres vires sui ipsius, scilicet rationabilitatem, irascibilitatem et concupiscibilitatem; quaternarius vero ad corpus propter quattuor elementa, quae dicuntur advenire in constitutione corporis. Unde dicitur "Terque quaterque beati", id est in corpore et anima" - ms. Paris, Bibliothèque nationale, cod. lat. 374, fol. 54ra-va; cod. lat. 14.414, fol. 19rb-va. 2 Glossa ordinaria, ad Ex. 20.4, ed. Rusch, vol. 1, col. 152a; cf. Origenes, *Homilia 8 super Exodum*, ad cap. 20 (PG 12, coll. 350 sqq.) 8 Cf. Glossa ordinaria, *ad locum*, ed. Rusch, vol. 1, col. 152a.

Augustinus, quod ydolum nihil est (I Cor. 8.4). Quod autem sequitur, "non sculptile nec aliquam similitudinem", explanativum est praecedentis, eius scilicet, quod praemisum est.

⟨2.1.5.1⟩ Item Augustinus facit duo praecepta "Non concupisces uxorem proximi tui, non domum, non agrum etc." ⟨Deut. 5.21; Ex. 20.17⟩, quae Origenes in unum colligit. Sed quare duo? Si dicat, quod ibi sunt diversa prohibita, eadem ratione quot sunt ibi prohibita, tot sunt ibi prohibitiones, et ita tot praecepta.

⟨2.1.5.2⟩ Responsio. Dicimus, quod ideo facit duo praecepta, quia alterius speciei est concupiscentia uxoris quam concupiscentia alterius rei, scilicet domus et huiusmodi, quia illa ad luxuriam pertinet, haec ad cupiditatem, et ideo dividit in duo. Sic ergo secundum Augustinum habemus decem praecepta, cui consentit Ecclesia, non Origeni; non tamen reprobatur eius opinionem.

⟨2.1.5.3⟩ Quod autem dicitur, quod haec coniunctio 'vel' aequipollet huic coniunctioni 'et', non est ita intelligendum, quod ubicumque ponitur una, possit poni alia. Sed ita: ubi dicitur, potest sic exponi, vel sic potest bene dici, et sic potest exponi.

⟨2.1.6.1⟩ Sed hoc iterum videtur falsum, quia si hoc ⟨ita est⟩, ergo secundum Origenem bene potest exponi. Ergo vere vel falso. Sed non falso. Ergo vere. Ergo vera est expositio, et verum subiaceret expositioni. Ergo tam Augustinus quam Origenes dicit verum. Ergo undecim sunt praecepta, sicut prius. |

⟨2.1.6.2⟩ Responsio. Dicimus, quod vere potest exponi, non tamen verum subiaceret expositioni, vel vera est expositio, sicut

23 Ch', fol. 3v

1 quod] *add. i.m.* C¹ 1 est] *om.* P' 2 non] *add. i.m.* C¹ nec O' P' 2 aliquam] aliam O' P' 3 est¹] *iter.* O' 5 non¹] nec O' 5 non agrum] *om.* Ch' 5 non²] nec O' 5 agrum] argum P' 7 sunt²] *om.* P' 8 ibi²] *om.* O' P' 8 prohibitiones] prohibitiones O' 10 speciei est] *inv.* C¹ 12 pertinet] pertinent O' P' 14 eius] operationem *add. et del.* Ch' 15 quod] quia P' 15-16 aequipollet] *corr. s.l.* ex quipollet P' 16 coniunctioni] *om.* Ch' O' P' 16 quod] quia O' P' 17 alia] et reliqua Ch' O' P' 19 Sed] Secundum O' 19 iterum] *om.* O' P' 19 falsum] iterari O' P' 19 si] *corr. ex* sic P' 20 secundum] *om.* O' 20 Origenem] Origenes O' 20 falso] false P' 21 falso] false P' 21 est] et Ch' 22 verum] *add. i.m.* C¹ 24 Responsio Dicimus] *om.* C¹ 25 expositioni] exponi P' 25 sicut] sed O' P'

1 Augustinus, Enarrationes in Psalmos, in Ps. 96, § 11 (PL 37, coll. 1244-5). 9 Cf. Glossa ordinaria, ad Ex. 20.1, ed. Rusch, vol. 1, col. 151a. 12 Cf. Glossa ordinaria, *ad locum*, ed. Rusch, vol. 1, col. 151b; Augustinus, Quaestiones in Heptateuchum, q. 71 (PL 34, col. 621). 15 Cf. supra ⟨2.1.2.2⟩. 23 Cf. supra ⟨2.1.2.1-2⟩

dicitur vere exponi, quando expositor catholice dicit et non contra conscientiam suam, etsi non dicat secundum mentem auctoris, ex quo expositio praecipue pertinet ad mores. Et hoc dicit Gregorius super illum locum Ezechielis “Fili hominis vade ad domum Israel et loqueris verba mea” (Ezech. 3.4); glossa, “Qui aliter quam is, qui protulit, senserit et sub alio intellectu ad aedificationem caritatis (dicit), Domini sunt verba, quae dicit, quia ad hoc solum Deus nobis per sacram scripturam loquitur, ut nos ad suum et proximi amorem trahat”.

10 <2.2 De secundo praecepto>

<2.2.1> Item, postea quaeritur de secundo, scilicet de hoc “Non assumes nomen Dei tui in vanum” (Ex. 20.7); Glossa, “iurando pro nihilo”. Sic ergo prohibetur periurium. Sed idem prohibetur per hoc “Non loqueris falsum testimonium adversus proximum tuum” (Ex. 20.16). Ergo vel istud superfluit, vel non sunt diversa praecepta.

15 <2.2.1.1> Praeterea, cum ille, qui peierat, vel qui indebito modo iurat, aequè facit contra Patrem vel contra Spiritum Sanctum vel contra Filium, quare hoc praeceptum potius attribuitur Filio vel refertur | ad ipsum quam ad Patrem vel Spiritum Sanctum?

<2.2.2> Respondemus: frequens est in Sacra Pagina, quod quaedam | exponuntur contrariissime, ita quod expositio non pertinet ad seriem scripturae, cui interponitur. Sic istud exponitur, et non spectat expositio ad seriem Decalogi. Sic “Non assumes nomen

20 O', fol. 95vb 22 C¹, fol. 268ra

1 vere] *om.* O' 1 expositor] *cha add. et del.* O' 3 ad] *corr. s.l. ex a* O' 3 Et] *secundum add.* P' 5 mea] *om.* O' P' 5 glossa] *om.* O' P' 7 Domini] Deum P' 7 sunt] fuerint P' 11 scilicet ... hoc] *om.* O' P' 11 de hoc] *add. i.m.* C¹ 12 assumes] *assumas* C¹ 13 prohibetur²] prohibetur Ch' 17 qui²] *corr. ex quod* C¹ 18 contra¹] *f add. et del.* C¹ 19 hoc ... potius] potius hoc praeceptum C¹ 19 Filio] *om.* O' P' 20 vel] *ad add.* Ch' O' 21 Respondemus] Responsio C¹ 21 frequens] *spatium vacans add.* O' 21 Pagina] Scriptura P' 22 exponuntur contrariissime] *om. et spatium vacans add.* P' 22 exponuntur] *om.* O' 22 contrariissime] *contraissime* C¹ O' 23 cui] *illud add. et del.* Ch' *add.* O' P' 23–24 interponitur ... spectat] *va-cat add. i.m.* C¹ 23 Sic] Sicut O' P' 23 istud] *illud* P' 24 spectat] *expectat* C¹ *om.* O' *om. et spatium vacans add.* P' 24 expositio] *om.* C¹ 24 ad] *om.* C¹

4 Gregorius Magnus, Homiliae in Ezechielem (PL 76, col. 891B); in Glossa ordinaria, *ad locum*, ed. Rusch, vol. 3, non invenitur. 13 Glossa ordinaria, *glossa interlinearis ad Ex. 20.7*, ed. Rusch, vol. 1, col. 153a. 20 Cf. Glossa ordinaria, *ad Ex. 20.1*, ed. Rusch, vol. 1, col. 151b; Isidorus Hispalensis, Quaestiones in Vetus Testamentum, cap. 29 (PL 83, col. 301AB).

Dei tui in vanum", id est hoc nomen | 'Christianus', quod habes
a Deo tuo, in vanum, id est in vanitatem, id est in peccato, ita
scilicet quod amittas libertatem christianitatis per vanitatem, id
est per peccatum fidei. Ibi dicitur, quod "non accepit", id est
acceptavit, "in vano animam suam" (Ps. 23.4), id est "in peccato". 5
(2.2.2.1) Item, communiter exponitur, et tunc spectat ad seriem
Decalogi, sic "Non assumes etc.", id est iurando pro nihilo, sicut
dicit Glossa, et sic prohibetur omne vanum iuramentum, quod fa-
ciunt ribaldi et aleatores, et etiam aliquod illicitum iuramentum,
sed non omne, quia non periurium. Tale autem iuramentum 10
prohibetur, ut si iurem, quod ero socius tuus in hoc furto. In
hoc "non loqueris falsum testimonium" prohibetur periurium,
quando aliquis scienter peierat. Et ita opposita sunt illa duo
mandata.
(2.2.2.2) Stricte autem exponitur sic "Non assumes nomen etc.", 15
id est nomen Filii, ita quod dicas eum esse puram creaturam, sicut
Arius. Et hoc dicit interlinearis dicens Filium Dei esse creaturam

1 P', fol. 264rb

1-2 id est ... in vanum] *iter. et del.* C¹ 1 id est] et O' P' 2 id est¹] scilicet P'
2 vanitatem] vanitate O' P' 2 in³] *add. s.l.* C¹ 2 ita] id est ita C¹ *om.* O' P'
4 Ibi] Ubi O' P' 7 id est] in O' 9 aleatores] alleatores O' P' 9 etiam] *om.*
O' P' 9 aliquod] alii quod Ch' alii qui O' P' 9 illicitum] illicitu O' faciunt
add. O' P' 10 autem] aut Ch' O' P' 11 iurem] iuro C¹ 11 quod] *om.* C¹
13 quando] quod O' 13 peierat] plerat O' proeierat P' 13 opposita] *corr. s.l.*
ex posita C¹ 15 exponitur] proponitur O' P' 17 dicens] *om.* O' P' 17 Dei]
add. s.l. C¹

5 Glossa ordinaria, *glossa interlinearis ad Ps. 23.4*, ed. Rusch, vol. 2, col. 481a. Cf.
Glossa ordinaria, ad Deut. 5,11, ed. Rusch, vol. 1, col. 380a; Petrus Lombardus,
Commentaria in Psalmos, in Ps. 23.4 (PL 191, col. 248B); Stephanus Langton,
Expositio moralis Magistri Stephani de Langton super Exodum, *ad locum*: "...
Vel "Non assumes nomen Dei tui in vanum", id est Filium Dei "in vanum", id
est ne ad vanitatem adducas eum. In vanum enim nomen Dei accepit, qui Dei
Filium puram creaturam dicit et sic eum vanitati subicit, quia, ut dicit Apostolus,
"Omnis creatura vanitati subiecta est". ... Vel "Non assumes nomen Dei tui in
vanum", scilicet Christi, a quo diceris 'Christianus', quia, ut dicit Beda, frustra
se confitetur Christianum, qui non humiliat se ad doctrinam Scripturarum vel
tolerantiam pressurarum" - ms. Paris, Bibliothèque Nationale, cod. lat. 374,
fol. 56va; cod. lat. 14.414, fol. 103vb; cf. Beda Venerabilis, De tabernaculo et
vestibus sacerdotum, lib. 3, cap. 4 (PL 91, col. 467BC). 8 Glossa ordinaria,
glossa interlinearis ad Ex. 20.7, ed. Rusch, vol. 1, col. 153a. 17 Glossa ordinaria,
glossa interlinearis ad Ex. 20.7, ed. Rusch, vol. 1, col. 153a; cf. Glossa ordinaria,
ad Ex. 20.1, ed. Rusch, vol. 1, col. 151b; Isidorus Hispalensis, Quaestiones in
Vetus Testamentum, cap. 29 (PL 83, col. 301BC); Glossa ordinaria, ad Deut.
5.11, ed. Rusch, vol. 1, col. 380a.

tantum. Et secundum hanc expositionem potius refertur ad Filium quam ad Patrem vel Spiritum Sanctum.

⟨2.3 De tertio praecepto⟩

5 ⟨2.3.1⟩ Hoc autem “Memento, ut diem sabbati sanctifices” ⟨Ex. 20.8⟩, quod est tertium mandatum, ideo refertur ad Spiritum Sanctum, quia sanctificatio et benignitas et dona huiusmodi potius attribuuntur Spiritui Sancto. Primum autem mandatum Patri attribuitur potius quam Filio vel Spiritui Sancto, quia Filius et Spiritus Sanctus quicquid habent, habent a Patre. Simile
10 ad Romanos, “qui suscitavit Ihesum a mortuis” ⟨Rom. 4.24⟩, Glossa, “Pater”, et attribuitur Patri suscitatio, quia penes eum est auctoritas, licet tota Trinitas suscitaverit. Simile in Iohanne dicitur “Spiritus, qui a Patre procedit” ⟨Io. 15.26⟩, licet similiter procedat a Filio, sed propter auctoritatem ita dicitur.

15 ⟨2.3.2⟩ Item, postea quaeritur de isto “Memento, ut diem sabbati sanctifices”, quod morale est, ergo observari debet. Ergo peccat, qui non observat.

⟨2.3.2.1⟩ Si dicat, quod partim est morale, partim cerimoniale, et ita recipit immutationem.

20 ⟨2.3.2.2⟩ Sed quare dicit illud partim cerimoniale?

⟨2.3.2.3⟩ Si dicat propter litteralem intelligentiam, et morale propter mysticam, ego respondeo: quodlibet aliud mandatum partim est cerimoniale, partim morale, quia habet litteralem intelligentiam et mysticam.

25 ⟨2.3.2.4⟩ Dicimus, quod partim est cerimoniale, partim morale,

1 hanc] opinionem *add. et del.* P' 2 Sanctum] *om.* P' 4 ut] *add. i.m.* P' 4 sabbati] Domini Ch' O' P' 6 dona] dicta O' P' 7 autem] *om.* O' P' 9 et] vel O' P' 11 Glossa] *om.* O' P' 11 attribuitur] attribuuntur O' 12 est] *om.* Ch' O' P' 13 dicitur] *om.* P' 16 est] *om.* P' 19 ita] ideo C¹ Ch' O' 19 recipit] *corr. ex* rescipit Ch' 21 Si dicat] Si dicat *om.* O' 18–21 et ita ... dicat] *om.* P' 21 morale] moralem O' P' 22 propter] *om.* C¹ 22 mysticam] iustitiam O' 22 quodlibet] quamlibet P' 22 aliud] aliquid P' 22 mandatum] *om.* O' P' 23 partim¹] *om.* O' propter P' 23–24 est ... mysticam] intelligentiam O' P' 23 quia habet] scilicet propter Ch' 25 est] *om.* Ch' O' 25 cerimoniale] et *add.* P' 25 partim²] est *add.* O'

6 Cf. Glossa ordinaria, *glossa interlinearis ad Ex.* 20.8, ed. Rusch, vol. 1, col. 153a. 11 Glossa ordinaria, ad Rom. 4.24, ed. Rusch, vol. 4, col. 223b; cf. ps.-Haimo Halberstatensis, *Expositio in D. Pauli Epistolas* (PL 117, col. 412BC). 16 Glossa ordinaria, ad. Ex. 8.17, ed. Rusch, vol. 1, col. 126a; cf. Beda Venerabilis, *Allegorica expositio in Esdram et Nehemiam*, in *Neh. (II Esd.)* 13.15 (PL 91, col. 921C); Walafridus Strabo, *Liber Exodus*, ad Ex. 8.17 (PL 113, col. 207A).

cerimoniale, quia ipsa dies mutata est in aliam, et est modus observandi mutatus. Sed partim morale quo ad hoc, quod unam diem in septimana observamus.

⟨2.4 De quarto praecepto⟩

⟨2.4.1⟩ Item, praeceptum est “Honora patrem etc.” ⟨Ex. 20.12⟩. 5
Sed hoc non semper est faciendum, sed pro loco et tempore. Eodem modo consilia facienda sunt pro loco et tempore. Ergo sicut praeceptum obligat, et consilium. Ergo iste tenetur ad consilium. Ergo omittit, si non faciat.

⟨2.4.2⟩ Dicimus, quod consilium non obligat ex se, sed ex casu. 10
Sed praeceptum obligat ex se. Et homo semper tenetur ad praeceptum, sed non ad consilium nisi pro loco et tempore.

⟨2.4.2.1⟩ Haec tamen duplex est “Iste tenetur semper facere praeceptum”. Si adverbium respicit hoc verbum ‘tenetur’, vera; 15
si hoc verbum ‘facere’, falsa.

⟨2.4.3⟩ Item, tu dicis, quod hoc, scilicet “Honora etc.”, non est faciendum nisi pro loco et tempore. Ergo eodem modo potuisset praecepisse “Tace” vel “Curre”, quia faciendum est pro loco et tempore.

⟨2.4.4⟩ Dicimus, quod si haec esset causa praecepti, quia pro loco 20
et tempore est faciendum, sine dubio eodem modo potuisset praecepisse “Tace” vel “Curre”. Sed haec non est causa.

⟨2.4.5⟩ Item, cum prohibitiones respiciant omne tempus ut “Non occides” ⟨Ex. 20.13⟩, praecepta vero affirmativa non ita spectant 25
ad omne tempus quantum ad observantiam, quia si in aliquo tempore honoravi, observavi praeceptum, quaeritur, quare prae-

17 C¹, fol. 268rb

2 quo] *om.* O' est P' 2 ad] in P' 5 patrem] tuum et matrem tuam *add.* O' P' 7 consilia] consimilia O' P' 8 et] *om.* O' P' 11 obligat] *om.* C¹ 11 homo] hoc O' 12 tempore] ergo eodem modo potuit praecepisse “tace” vel “curre” *add. et del.* O' 13 est] *om.* Ch' O' P' 13–14 facere praeceptum] *om.* O' P' 14 adverbium] *om.* O' P' 14 respicit] determinet Ch' O' P' 14 tenetur] falsa *add. et del.* C¹ 14 vera] est *add.* P' 15 hoc] *add. s.l.* O' 15 falsa] est *add.* P' 16 Honora] Honorare O' P' 17 nisi] est O' 17–19 Ergo eodem ... tempore] *om.* O' 17 Ergo] *corr. s.l. ex sed* C¹ 18 potuisset] potuit P' 18 vel] *add. s.l.* Ch' 18 pro] *om.* Ch' 20 haec] *add. i.m.* C¹ 20 esset] esse O' 20 praecepti] praecepta O' 20 pro] *om.* C¹ 21 tempore] et *add.* O' 21 faciendum] faciendus O' 21 eodem modo] *om.* C¹ 21 potuisset] potuit O' P' 22 haec] *om.* C¹ 23 cum] *om.* C¹ 23 respiciant] respiciunt C¹ 24 vero affirmativa] non affirmationem O' non alterationem P' 24 ita] *om.* O' P' 24 spectant] *om.* Ch' spectat O' 25 ad] ideo ad O' P' 25 tempus] *om.* C¹ O' P' spatium vacans *add.* Ch' 25 aliquo] quo O' alio P' 26 observavi] observantiam Ch' O' P' 26 praeceptum] praecepit O' 26 quaeritur] item quaeritur O' P'

ceptis affirmativis, ut isti "Honora etc.", adiunctum sit praemium, et non prohibitionibus, cum maior sit difficultas in observationibus prohibitionum quam praeceptorum.

5 <2.4.6> Responsio. Dicimus, quod licet maior sit difficultas in negationibus, tamen quia plures causae erant, quibus affirmativorum incurrebant transgressionem, ideo affirmativis annexum est praemium. Unde quidam Pharisei transgressores huius praecepti "Honora patrem et matrem etc." excusabant se per corban dicentes "Corban quodcumque est ex me, tibi proderit" <Marc.

10 7.11>.

<2.4.6.1> Vel dicatur, quod praeceptis affirmativis ideo annexum est praemium, ut sic insinuetur, quod maius erit praemium observantium prohibitiones, quia cum pro minoribus praemium promittatur, et pro maioribus maius dabitur. †

15 <2.5 De quinto praecepto>

<2.5.1> Sequitur de negativis. Notandum ergo, quod hoc praecepto "Non occides" <Ex. 20.13> prohibetur actus tantum. Et ideo dicit interlinearis "manu". Alia, quae dicit "voluntate", respondet additioni evangelii.

20 <2.6 De reliquis praeceptis>

14 Ch', fol. 4r

1 affirmativis] affirmationis P' 2-4 in observationibus ... difficultas] *om.* O' P' 5 tamen] tum P' 6-7 transgressionem ... Pharisei] *om.* O' P' 7-8 praecepti] *om.* Ch' O' P' 8 patrem ... matrem] *om.* P' 8 et matrem] *om.* Ch' O' 8 per corban] *om.* O' P' 8 corban] turbati Ch' 9 Corban] Pertubati O' P' 9 est] *om.* Ch' 9 proderit] procedit Ch' et turbati *add.* Ch' O' P' *fortasse scribendum* profuerit 13 observantium] observantibus O' P' 14 promittatur] *corr. ex* promittitur Ch' 16 Notandum] Nota Ch' O' P' 16-17 praecepto] praecepit O' praeceptum P' 18 interlinearis] intelligi O' P' 18 quae] quam Ch' 19 additioni] additionem O' P'

10 Cf. Stephanus Langton, Expositio moralis Magistri Stephani de Langton super Exodum, "Honora patrem tuum et matrem tuam", Glossa dicit "Hoc est primum mandatum in altera tabula, quod ad pietatis officium erga parentes nos invitat" ... Debemus autem eos honorare honore duplici, scilicet reverendo et necessaria tribuendo, quod si non facimus, per vultures rapaces confundimur, qui parentes suos alunt. Unde Apostolus ait "qui curam suorum non habet et maxime domesticorum, hic fidem non habet, et est infideli deterior". Item, prae aliis istud solum promissionem habet sibi subiunctum, quia subdit "ut sis longaevus" - ms. Paris, Bibliothèque nationale, cod. lat. 374, fol. 57rb; cod. lat. 14.415, fol. 215ra; cf. Glossa ordinaria, *glossa interlinearis ad* Ex. 20.12, ed. Rusch, vol. 1, col. 153b. 18 Glossa ordinaria, *glossa interlinearis ad* Ex. 20.13, ed. Rusch, vol. 1, col. 153b; cf. Andreas de Sancto Victore, Expositio super Heptateuchum, CM 53, lin. 1328, ed. Lohr & Berndt, 1986. 18 Glossa ordinaria, *glossa interlinearis ad* Deut. 5.17, ed. Rusch, vol. 1, col. 380b.

⟨2.6.1⟩ Item, eadem est obiectio de istis “Non furtum facies” (Ex. 20.15), “Non desiderabis [uxo]rem proximi tui” (Ex. 20.17) sicut de istis “Non moechaberis” (Ex. 20.14), “Non concupisces uxorem proximi tui” (Deut. 5.21) et ideo tantum de his ultimis opponit.

5

⟨2.6.2⟩ Quaeritur ergo, quae sit differentia inter illa duo?

⟨2.6.2.1⟩ Si idem prohibetur his duobus, ergo non sunt diversa. Si in uno genus, in alio species, ergo similiter non sunt diversa praecepta, quia haec falsa “Legere et agere sunt duo”.

⟨2.6.2.2⟩ Si dicatur, quod uno voluntas, alio actus, quid est ergo, quod dicit auctoritas “Lex cohibet manum et non animum”? | 10

⟨2.6.3⟩ Responsio: | uno voluntas, alio actus. Et lex dicitur non cohibere animum, non quia non prohibeatur voluntas, sed quia pro peccato voluntatis non infligebatur poena in lege.

⟨2.6.3.1⟩ Vel dicatur, quod in lege prohibetur voluntas progressiva in actum. Quod autem dicitur “Lex cohibet manum, non animum”, de alia voluntate intelligitur, quam sit progressiva, et illam non prohibet lex, sed tantum progressivam. 15

⟨2.6.4⟩ Item, postea quaeritur, quare cum habeamus duo praecepta, quorum unum prohibet actum adulterandi, reliquum 20

11 P', fol. 264va 12 O', fol. 96ra

1 furtum] finitum O' 1 facies] faciens O' 2 uxorem] rem O' P' 3–4 sicut de ... tui] *add. i.m. C' om. O' P'* 4 et ... tantum] tum P' 4 ultimis] ultimus O' P' 7 his] *corr. s.l. ex hii P'* 8 in alio] in alio *add. i.m. C'* et *add. et del. C'* 8 species] *om. O' om. et spatium vacans add. P'* 10 alio] et alio O' 13 prohibeatur] prohibuntur P' 14 pro peccato] per peccatum Ch' O' 14 infligebatur] infligabatur P' 15 voluntas] *add. i.m. C'* 16–17 in ... progressiva] *om. O' P'* 19 quare] *om. Ch' P'* 19 habeamus] habemus O' P' 19–20 praecepta] *om. O' P'*

2 Cf., e.g., Augustinus, De vera religione, cap. 46 (PL 34, col. 162); *id.*, In Iohannis evangelium, trac. III, § 19 (PL 35, col. 1404); *id.*, Enarrationes in Psalmos, in Ps. 73.1, § 2 (PL 36, col. 930). 6 Cf. Glossa Ordinaria, ad Ex. 20.14, ed. Rusch, vol. 1, col. 153a; Augustinus, Quaestiones in Heptateuchum, q. 71 (PL 34, coll. 621 sqq.). *Idem quaeritur infra*, quaestione 99, ⟨8⟩. 11 In “Historia scholastica” (PL 198, col. 1510) Petrus Comestor videtur dictum illud attribuisse Iosepho; hoc tempore sine attributione saepe invenitur: ps.-Hugo de S. Victore, Quaestiones in epistolas Pauli (PL 175, coll. 455, 480, 557); cf. Hugo de St. Victore, De sacramentis, pars 12, cap. 7 (PL 176, col. 359A); Petrus Lombardus, Commentaria in Psalmos (PL 191, col. 210); *idem*, Liber III Sententiarum, dist. 40, cap. 1 (“Spicilegium Bonaventurianum”, vol. 5; Grottaferrata, 1981, p. 228); Petrus Pictaviensis, Sententiae, lib. IV, cap. 3 (PL 211, col. 1147); Rodericus Ximenius de Rada, Breviarium historiae catholicae, CC CM 72B, lib. 9, cap. 37, lin. 18.

voluntatem, quare non habemus duo, quorum unum prohibeat voluntatem occidendi, reliquum actum?

- 5 <2.6.5> Responsio: quia homo abhorret naturaliter actum occidendi, ideo sufficit prohibere actum. Sed homo pronus est ad luxuriam, et ideo prohibita est voluntas, et conveniens fuit actum et voluntatem prohibere.

<Pars tertia: De suppletionem in Evangelio> |

- <3.1> Sequitur de suppletionem, quam Dominus fecit in Evangelio. Dicit enim "Audistis, quia dictum est antiquis: non moechaberis. 10 Ego autem dico: si quis viderit mulierem ad concupiscendum eam, iam moechatus est eam in corde suo" <Mat. 5.27>. Dicitur, quod Dominus hoc addidit legi. Sed in quo fit additio? Si | in hoc, quod prohibetur voluntas, eodem modo et in lege, ut dictum est. In quo ergo fit additio?

- 15 <3.1.1> Praeterea, videtur, quod insufficiens sit additio facta a Domino, cum nihil his addiderit "Non furtum facies", "Non desiderabis [uxo]rem proximi tui". |

<3.2> Responsio. Ad primum dicimus, quod in lege prohibita est voluntas progressiva in actum. Secundum aliam solutionem

7 C², fol. 331vb 12 C², fol. 332ra 17 C¹, fol. 268va

1 unum] unus O' unius P' 1 prohibeat] prohibeatur O' 3 naturaliter] pronus est ad va- (s.l.) luxuriam, et ideo prohibita est voluntas -cat (s.l.) add. O' 4 homo] om. O' P' 5 fuit] et add. O' P' 8-9 Sequitur ... quia] Item C² 8 Dominus] habet vel add. O' 10 si] om. O' P' 10 quis] qui O' P' 10 mulierem] muliere O' 10 concupiscendum] concu O' 11 eam¹] om. Ch' O' P' 11 eam²] eadem C² Ch' 11 Dicitur] Sed dicitur Ch' 12 legi] ligi O' 12 in quo] inde quod O' unde P' 12 fit] sit O' 13 in] add. s.l. O' 16 facies] faciens O' 17 uxorem] rem C² O' P' 18 Ad primum] om. C² O' P' 19 solutionem] voluntatis add. et del. Ch'

6 Cf. Stephanus Langton, Expositio moralis Magistri Stephani de Langton super Exodum, "Non concupisces domum proximi tui", "Non desiderabis uxorem proximi tui", alia enim species concupiscentiae est possessionis, alia uxoris. Unde et ancilla, si concupiscatur ut possessio, debet contineri sub hoc praecepto "Non concupisces domum neque ancillam". Si vero ad usum illicitum carnis, tunc sub alio continetur, scilicet "Non desiderabis uxorem, non ancillam". Et sic congrue distinguuntur haec duo praecepta propter diversam speciem concupiscentiae, quod facit etiam Augustinus. Vel uno prohibet concupiscentiam rei alienae immobilis, in alio rei mobilis" - ms. Paris, Bibliothèque Nationale, cod. lat. 374, fol. 57va; cod. lat. 14.414, fol. 19vb; cod. lat. 14.415, fol. 104rb. Cf. Augustinus, Quaestiones in Heptateuchum, lib. 3, q. 1, cap. 71 (PL 34, col. 621). 11 Petrus Lombardus, Liber III Sententiarum, d. 40, cap. 1, § 1 ("Spicilegium Bonaventurianum", vol. 5; Grottaferrata, 1981, p. 228). 13 Cf. supra <2.6.3>. 19 Cf. supra <2.6.3.1>.

voluntas consensus. In evangelio autem prohibetur voluntas voluntatis sive voluntas delectationis morosae citra consensum. Et ita fit additio.

⟨3.2.1⟩ Ad reliquum dicimus, quod huiusmodi suppletiones non ponuntur solummodo, ut sint additamenta eorum, quibus adduntur, sed ratione exempli similium ex similibus, ut sic notetur, quod in consimilibus similis debet fieri additio. 5

⟨3.3⟩ Sed obicitur, quia dixit Apostolus "Concupiscentiam nesciebam esse peccatum, nisi lex diceret: non concupisces" ⟨Rom. 7.7⟩. Videtur enim, quod hic prohibiti sint primi motus, quia ibi loquitur de primis motibus. 10

⟨3.4⟩ Hoc satis alibi plene solutum est.

⟨3.4.1⟩ Notandum etiam, quod Dominus plene fecit additionem, quia non oportuit illud facere nisi cordi et ori. Cordi fecit, ubi addidit de voluntate; ori, ubi dixit "Dictum est antiquis ... Ego autem dico vobis: omnis, qui irascitur fratri suo, reus erit iudicio. Qui autem dixerit "racha", reus erit concilio. Qui autem dixerit "fatue", reus erit gehennae ignis" ⟨Mat. 5.21-2⟩. 15

⟨3.4.2⟩ Notandum etiam, quod ubicumque est suppletio, non est additio. Sed est additio vel explanatio. 20

⟨3.5⟩ Sed obicitur: auctoritas dicit, quod omnia continentur in lege ⟨Gal. 3.22-23; cf. Judit. 3.4⟩. Si ergo omnia, nihil addidit Dominus.

⟨3.6⟩ Responsio: omnia continentur in lege, id est, nihil est in evangelio additum, quod non contineatur in lege vel insinuetur 25

1 voluntas¹] *corr. ex voluntatis* C¹ 1 autem] aut C² 2 sive] aut C² *lectio incerta* O' 2 delectationis] dilectionis O' P' 2 citra] *corr. s.l. in* contra Ch' contra C² O' P' 3 ita] *om.* P' 3 additio] *om.* C² O' a Domino *add.* C² O' P' 4 reliquum] *illegibile add. s.l.* Ch' 4 huiusmodi] prohibitiones *add.* O' P' 5-6 ut sint ... similibus] *add. i.m.* C¹ 5 sint] sit P' 6 simillium] filium O' fiunt P' 6 ex] in C' 7 quod] ut C' 7 consimilibus] similibus C² O' P' 9 nisi] ubi C² *corr. s.l. ex* ubi Ch' 9 diceret] dicit C² diceret O' 9 non] nisi O' 10 hic] haec C² 10 prohibiti sint] prohibitio sit C² 12 satis] *spatium vacans add.* C¹ 13 Notandum] Nota C² Ch' O' P' 13 quod] quia O' 14 facere] *om.* O' P' 14 nisi] solum Dei et proximi *add. et del.* Ch' 15 ori] dixit *add.* O' P' 15 dixit] *om.* O' P' 15 Dictum est] *om.* C¹ 16 erit] errit O' est P' 16 iudicio] indictio O' P' 18 erit] iudicio *add. et del.* P' 18 ignis] *om.* C² Ch' O' P' 19 Notandum] Nota C² Ch' O' P' 19 etiam] tamen C² O' P' 20 Sed ... additio²] *add. i.m.* C¹ 22 omnia] in lege *add. et del.* P' 22 addidit] *corr. ex* addiderit O' 25 contineatur] continentur O' 25 insinuetur] insinuatur O' P'

12 In quaestione CAMB032, edita in O. Lottin, "Psychologie et morale aux XIIe et XIIIe siècles", tom. II,1 (Louvain, 1948), pp. 505 sqq.; cf. etiam infra quaest. 99, ⟨11⟩ sqq.

per legem. Et ita voluntas delectationis morosae insinuabatur per legem, sed non exprimebatur nec directe continebatur sub lege. Unde si quis tunc haberet talem voluntatem, non faceret contra legem; sed tamen peccaret mortaliter.

1 Et] *om.* Ch' 1 delectationis] dilectionis O' P' 1 insinuabatur] insinuabitur O' insinuatur P' 3 tunc] *add. i.m.* C¹ *om.* O' P' 3 faceret] facere O' 4 tamen] contra C¹ econtra C² Ch'

STEPHANI LANGTON
QUAESTIONES THEOLOGICAE
QUAESTIO 98X

⟨DE VETERI LEGE ET EVANGELIO⟩

5

⟨0⟩ De veteri lege et evangelio.

⟨1⟩ Isaias dicit in persona Domini, "Dabo vobis panem arctum et aquam brevem" ⟨Is. 30.20⟩. Et iterum dicit, "Consummatio abbreviata inundabit iustitiam" ⟨Is. 10.22⟩. Constat, quod hoc dictum est de evangelica doctrina, et ita in evangelica doctrina est inundatio iustitiae. Et ita videtur, quod in ea facta sit aliqua additio. 10

⟨2⟩ Sed contra: "Non assumes nomen Dei tui in vanum" ⟨Ex. 20.7⟩. Hoc habetur in lege in Exodo. Et Glossa dicit, quod ibi prohibetur omne iuramentum illicitum. 15

⟨3⟩ Sed Dominus dicit in evangelio, "Dictum est antiquis: red-des Domino iuramenta tua. Ego autem dico vobis non iurare omnino" ⟨Matt. 5.33⟩. Ergo plus prohibetur in evangelio quam iuramentum illicitum. Ergo prohibetur in evangelio iuramen- 20 tum, quod est peccatum veniale. Et ita veniale peccatum est prohibitum.

⟨4⟩ Item, si dicatur, quod pronitas ad iurandum ibi prohibetur, ergo Dominus addidit aliquid Decalogo, et glossatores omnes dicunt, quod nihil addidit, sed tantum explanat.

⟨5⟩ Responsio: quicquid in evangelio prohibetur, et in lege spiri- 25 tualiter est prohibitum, nec aliqua facta est additio, sed tantum

5 C' = Cambridge, St. John's College, cod. 57 (C7), fol. 229va

11 sit] mundatio *add. et del. C'* 23 addidit] addidit C'

14 Glossa ordinaria, *glossa interlinearis ad locum*, ed. Rusch, vol. 1, col. 153a; cf. Raymundus Lullus, De decem praeceptis, sermo 2, CM 76, 1987.

explanatio. In lege enim prohibitum est tam iuramentum illicitum quam pronitas ad iurandum, sicut etiam in evangelio.

5 <6> Item, cum dicit Dominus, "Reddes Domino iuramenta tua" <Matt. 5.33>, quare addit istud "Ego autem dico vobis, nolite iurare neque per caelum, neque per terram, neque per Ierosolymam, neque per caput tuum" <Matt. 5.34-36>, cum satis per hoc, quod praemissum est, inhi-
bit iurare per creaturas?

10 <7> Responsio: Dominus prohibuit iurare per creaturas, quia proni erant homines ad ydolatriam, et de facili illi, per quod iurarent, cultum Deo debitum exhiberent. Sed ne putarent apostoli, quod quia cessante causa debuit cessare effectus, scilicet quia proni non erant ad ydolatriam, possent illi et alii iurare, hoc removet dicens "Neque per caelum, neque per terram etc." Et est confirmatio illius, quod dixit "Reddes Domino iuramenta
15 tua".

<8> Item, "Non maechaberis" <Ex. 20.14>, "Non concupisces uxorem proximi tui" <Ex. 20.17>; in his duobus aut idem prohibetur aut non. Si idem, ergo alterum superfluit. Si duo, uno voluntas, alio actus. Ergo lex cohibet voluntatem, et ita animum. Et
20 auctoritas dicit, quod cohibet manum et non animum. Et ideo dicitur, quod pro peccato voluntatis non infligebatur in lege poena. Dicimus enim, quod uno praecepto prohibetur peccatum voluntatis, alio actus.

25 <9> Item, cum sint duo praecepta, quorum uno prohibetur peccatum actus, reliquo peccatum voluntatis, quare non habemus duo, quorum unum prohibeat actum occidendi, et reliquum voluntatem. Non enim habemus nisi istud "Non occides" <Ex. 20.13>.

30 <10> Dicimus, quod non oportuit. Naturaliter enim abhorret homo homicidium, et ideo non fuit opus, ut prohiberetur voluntas, cum satis prohibeatur per actum. Sed naturaliter proni sumus ad concupiscendum uxorem proximi. Et ideo opus fuit

12 C', fol. 229vb

17 in] *lectio incerta* C' 26 quorum unum] *iter.* C' 32 uxorem] *alterius add. et del.* C'

9 Cf. Glossa ordinaria ad Ex. 23.12, ed. Rusch, vol. 1, col. 159b; cf. Petrus Pictaviensis, *Sententiae*, lib. 4, cap. 6 (PL 211, col. 1160c). 18 Cf. Q98A, (2.6.2) et sqq. 20 Cf. Q98A, (2.6.2.2). 21 Cf. Q98A, (2.6.3.). 24 Cf. Q98A, (2.6.4). 29 Cf. Q98A, (2.6.5).

prohibitione. Unde etsi Adam non peccasset, naturaliter tamen concupisceret uxorem, et sine peccato.

⟨11⟩ Item, numquid per hoc praeceptum “Non concupisces” ⟨Ex. 20.17⟩ prohibetur primus motus? Quod si est, ergo primi motus sunt in prohibitione. Sed venire contra prohibitionem est peccare mortaliter. Et ita primi motus sunt peccata mortalia. 5

⟨12⟩ Eodem modo quaeritur de aliis motibus, qui sunt circa peccatum mortale. Si primi motus non prohibeantur, contra: Apostolus, “Concupiscentiam nesciebam esse peccatum, nisi lex diceret: non concupisces” ⟨Rom. 7.7⟩, et loquitur de primis motibus. Ergo videtur, quod sint prohibiti. 10

⟨13⟩ Dicimus, quod non. Sed prohibetur consensus vel actus. Unde alibi, “Post concupiscentias tuas non eas” ⟨Eccli. 18.30⟩.

⟨14⟩ Sed quomodo intellexit per consensus vel actus prohibitionem primos motus esse peccatum? 15

⟨15⟩ Quia per hoc, quod prohibetur, ⟨quod⟩ consentitur eis, satis innuitur, quod sint peccata et mali. Sicut si pater prohiberet filio, quem vellet instruere, fugere consortium alterius, satis innueret illum esse malum.

⟨16⟩ Item, quando dixit “Non concupisces uxorem proximi tui” ⟨Ex. 20.17⟩, non poterat istud praeceptum sub illo comprehendere “Non concupisces rem proximi tui ut bovem etc.”? 20

⟨17⟩ Dicimus, quod ideo dixit per duo praecepta hoc, quia alterius speciei est concupiscentia uxoris quam alterius rei, quia illa est ad luxuriam, reliqua ad cupiditatem, immo est cupiditas. 25

⟨18⟩ Item, “Honora patrem tuum etc.” ⟨Ex. 20.12⟩: quod sic praecipitur, si exhibitio necessariorum, erone transgressor, si pater non indigeat, et ego?

⟨19⟩ Dicunt quidam, quod sic intelligendum est, si locus et tempus exigant. Sed eodem modo potuisset praece(pi)sse “Tace” vel “Curre”, quia hoc debeo facere pro loco et tempore. 30

⟨20⟩ Dicimus, quod ibi praecipitur affectio circa parentes, quam semper debemus habere.

17 prohiberet] *fortasse scribendum* praeciperet 27 si²] *tu add. et del. C'*

3 Cf. Q98A, ⟨3.3⟩. 7 Cf. *loc. cit.* 22 Cf. Glossa ordinaria, ad locum, ed. Rusch, vol. 1, cols. 153a-b; Augustinus, Quaestiones in Heptateuchum, q. 71 (PL 34, col. 622). 23 Cf. Q98A, ⟨2.1.5.2⟩. 26 Cf. Q98A, ⟨2.4.1⟩. 29 Cf. Q98A, ⟨2.4.3⟩. 32 Cf. Q98A, ⟨2.4.6⟩.

⟨21⟩ Item, estne aliqua prohibitio, quae non contineatur sub aliqua Decalogi?

⟨21.1⟩ Si dicatur, quod sic, ⟨contra:⟩ praecepta Exodi alia scilicet et Deuteronomii sunt explanationes Decalogi, ut dicit auctoritas.

5 Sed nulla alia est prohibitio in lege nec in evangelio.

⟨21.2⟩ Similiter si dicatur, quod non, ⟨contra:⟩ nonne haec aequi-
pollet negationi “Reprime primos motus, antequam sint morta-
les”, scilicet teneris reprimere. Et sub quo praecepto continetur
istud? Non sub hoc “Non concupisces” ⟨Ex. 20.17⟩. Sub alio non

10 potest dici.

⟨22⟩ Dicimus, quod omnes prohibitiones continentur sub Decalo-
go. † Et haec non continetur sub aliquo “Reprime primos motus,
antequam sint mortales”, nec teneor reprimere aliquos motus,
antequam sint mortales, alioquin peccando venialiter peccarem

15 mortaliter, si non reprimerem.

⟨23⟩ Sed qua ratione non teneris reprimere motum, antequam
sit mortalis, eadem ratione non debes dare ante terminum diei
nummum, si iniunctum tibi fuerit, ut des ante terminum diei.

20 Contra: praeceptum est tibi, ut des ante terminum diei. Ergo
teneris dare.

⟨24⟩ Quod concedimus. Nec est simile, quod inducit pro simili,
cum videtur, quod haec sit falsa “tenetur dare ante terminum
diei”, quia in nullo instanti ante teneor dare, quia numquam ero
transgressor ante terminum.

25 ⟨25⟩ Item, “Diliges Dominum Deum tuum ex toto corde tuo etc.”
⟨Deut. 6.5⟩. Hoc est praeceptum, quod non potest adimpleri in
via, adimplebitur tamen in patria secundum Augustinum. Quare
non eodem modo “Non concupisces” est quoddam praeceptum,

30 quo prohibetur primus motus, quod adimplebitur in patria, etsi
non possit in via?

⟨26⟩ Dicimus, quod secus est de negatione, quae se ad omne
tempus extendit, quia non potest impleri nisi per omne tempus

12 C', fol. 230ra

22 cum] tamen C' 23 numquam] ante terminum *add. et del.* C'

4 Hugo de St. Victore, Annotationes in Pentateuchum, ad Ex. 20.22, “Dixit praeterea Dominus ad Moysen: ‘Haec dices etc.’ Amodo ad solum Moysen loquitur Dominus praecepta et iudicia, quae omnia quasi explanatio sunt decem praedictorum mandatorum” (PL 175, col. 68C). 27 Cf., e.g., Augustinus, De perfectione iustitiae hominis (PL 44, col. 301). 31 Cf. Q98A, ⟨2.4.5⟩.

fiat, quod prohibetur.

⟨27⟩ Si obiciatur de isto abstinere a veniali: istud est affirmativum.

⟨28⟩ Dicimus, quod bene posset dici de isto, quod esset et non posset adimpleri in via.

⟨29⟩ Item, quomodo impletur hoc praeceptum “Non occides” 5
⟨Ex. 20.13⟩?

⟨30⟩ Quando aliquis lacessitus est et non occidit. Tamen etiam non lacessitus meretur, si habeat in proposito ex caritate, quod numquam occidet. Et omnia praecepta Decalogi possunt sine caritate impleri. 10

⟨31⟩ Item, ex hoc praecepto teneor semper habere voluntatem non occidendi, et ita hoc praecepto prohibetur voluntas. Quare non hoc “Non maechaberis” ⟨Ex. 20.14⟩?

⟨32⟩ Dicimus, quod oportuit, quod expressius prohiberetur, quia proni eramus ad hoc, et ideo alio praecepto prohibetur voluntas et actus, et isto “Non concupisces” ⟨Ex. 20.17⟩ voluntas voluntatis. 15

⟨33⟩ Item, praeceptum est “Non ascendas ad altare per gradus, ne reveletur turpitudine tua” ⟨Ex. 20.26⟩. Sed nonne sicut postea dicit, erat visus femoralium?

⟨34⟩ Dicimus, quod sic. Sed etiam cum visu talium poterant 20
quaedam turpia videri.

⟨35⟩ Sed quare praeceptum est in hora sacrificii apponi scabellum ante altare, cum similiter per scabellum possent pudenda revelari?

⟨36⟩ Ideo dicimus, quod hoc non potest intelligi ad litteram, sed 25
mystice, et est sensus: non facies gradus in Trinitate, ita ut dicas unam personam maiorem alia.

1 prohibetur] *fortasse scribendum* praecipitur 19 visus] *lectio incerta* C' 20 visu] *lectio incerta* C'

11 Cf. Q98A, ⟨2.6.4⟩. 14 Cf. Q98A, ⟨2.6.5⟩. 22 *Auctoritatem non inveni.* 26 Glossa ordinaria, ad Ex. 20.25, ed. Rusch, vol. 1, col.154b.

STEPHANI LANGTON
QUAESTIONES THEOLOGICAE
QUAESTIO 99

<DE DILECTIONE PROXIMI>

5 <0> De hoc verbo "Dictum est antiquis: diliges proximum tuum et odio habebis inimicum".

<1> Dominus in evangelio, "Dictum est antiquis: diliges proximum tuum et odio habebis inimicum <Lev. 19.18>. Ego autem dico: diligite inimicos vestros, orate pro persequentibus et calumniantibus vos, nam pluit super iustos et iniustos, et pater noster facit solem suum oriri super bonos et malos" <Mat. 5.43-45>. Sic ergo antiquis dictum est "Habebis odio inimicum".

10 <2> Contra: dictum est eis "Diliges proximum" <Lev. 19.18>, nomine proximi intelligitur omnis homo. Ergo antiquis dictum est et praeceptum diligere inimicum.

4 C' = Cambridge St. John's College, cod. 57 (C7), fol. 331va; Ch¹ = Chartres, *olim* Bibliothèque municipale, ms. 430, fol. 117ra; Ch² = Chartres, *olim* Bibliothèque municipale, ms. 430, fol. 107rb; O¹ = Oxford, Bodleian Library, Lyell 42, fol. 26va; O² = Oxford, Bodleian Library, Lyell 42, fol. 43rb; P¹ = Paris, Bibliothèque nationale, cod. lat. 14.556, fol. 193vb; P² = Paris, Bibliothèque nationale, cod. lat. 14.556, fol. 213rb

5-6 De ... inimicum] De additionibus C' O¹ De dilectione Dei et proximi Ch¹ *om.* O² 5 antiquis] *om.* P² 5 tuum] *om.* Ch² P¹ 6 habebis inimicum] etc. P¹ 7 Dominus ... evangelio] *om.* Ch² O² P² 7 diliges] diligex P¹ 8 tuum] *om.* C' Ch¹ O¹ 8 inimicum] inimicos tuos P¹ tuum *add.* Ch² O¹ O² P² 8 dico] vobis *add.* Ch² O² P² 9 vestros] *om.* C' Ch¹ 9 pro] per P² 9 persequentibus] vos *add.* Ch¹ Ch² O¹ O² P² 9-10 et calumniantibus] *om.* Ch¹ O¹ P¹ 10 vos] *om.* Ch² O¹ O² P² 10 pluit ... et] *om.* Ch² O² P² 10 noster] vester O¹ P¹ 11 malos] et pluit super iustos et iniustos. Si enim amicos vestros diligitis (dilexeritis Ch² dilitis P²) tantum, quam mercedem habebitis, nonne et (*om.* O² P²) ethnici (eunuchi O² ennici P²) hoc faciunt *add.* Ch² O² P² 11 Sic] *om.* Ch² O² P² 12 inimicum] tuum *add.* Ch² O² P² 13 Contra] Cur ergo Ch² O² P² 13 eis] *om.* O² P² 13 proximum] tuum *add.* Ch¹ Ch² O² P¹ P² 13-14 nomine] et nomine Ch² O¹ O² P² 14-15 dictum ... praeceptum] praecipitur Ch² O² P² 14 dictum ... et] *om.* Ch¹ O¹ P¹ 14 est] antiquis est *add.* C' 15 praeceptum] est *add.* Ch¹ O¹ P¹ 15 diligere] diligite O²

⟨3⟩ Forte dicetur, quod ideo dictum est, quia licebat antiquis inimicum interficere sub lege.

⟨4⟩ Contra: aut iuste aut | iniuste. Si iuste, eodem modo et in nova. Si iniuste, nec in nova nec in veteri licebat.

⟨A⟩ *Item quaeratur, ubi dictum sit in veteri "Odio habebis inimicum tuum"? Quod autem debeat inimicus diligere, saepe praecipitur in veteri testamento. In Exodo "Si ceciderit asinus inimici tui sub onere, non pertranseas, sed subleves illum" (Ex. 23.5). In Proverbiis "Si esurierit inimicus tuus, ciba illum. Si sitierit, potum da illi" (Prov. 25.21; Rom. 12.20). In Iob "Si laetatus sum ad ruinam hominis maledicentis mihi", supple "male mihi accadat" (Iob 31.29).* 5 10

⟨5⟩ Item, "Diliges proximum tuum" (Mat. 5.43), Glossa: beneficio, et hoc est inchoantis iustitiae. Super "Diligite inimicos vestros" dicit Glossa: "hoc perfectis non impossibile", quasi dicit: primum pertinet ad inchoantes et imperfectos, secundum vero ad perfectos. 15

⟨6⟩ Contra: utraque pertinet ad perfectos et imperfectos similiter, quia quilibet quemlibet tenetur diligere.

3 P¹, fol. 194ra

I ideo ... est] odio habebis inimicum O² odio habebis inimicum tuum P²
 I est] odio habebis inimicum add. Ch² 1 antiquis] om. O² 2 inimicum] om.
 O¹ P¹ 3 et] add. s.l. O¹ om. Ch² O² P¹ P² 4 nova¹] novo testamento
 Ch² O² P² novo Ch¹ O¹ P¹ 4 iniuste] notandum O¹ hoc iterum est, quia
 add. Ch² P² hoc factum est, quia add. O² 4 nec¹] quod O¹ 4 nova²] novo
 testamento Ch² O² P² uno testamento O² 4 nec²] et O¹ 4 veteri] lege
 add. O¹ 4 licebat] interficere iniuste add. Ch² O² P² 5–11 *Item quaeratur ...*
accadat] om. C' Ch¹ O¹ P¹ 5 veteri] testamento add. O² P² 6 autem] tantum
O² P² 7 ceciderit] corr. s.l. ex cederit O² 7 asinus] tuus sub onere add. et del.
Ch² 9 sitierit] sinitit O² sitis P² 10 In] om. Ch² O² P² 13 est] om. C' Ch¹
O¹ P¹ 13 Super] Seu per O¹ 14 dicit¹] om. P¹ 14 perfectis] perfectius C'
perfectum Ch¹ O¹ P¹ 14 non] om. C' 14 impossibile] imperfectis C' corr.
ex impossibiles Ch¹ 14–15 primum] om. O¹ P¹ 15 pertinet] permanet O¹
P¹ 15 inchoantes] inchoantem O¹ P¹ 15 imperfectos] contra add. O¹ P¹
15–16 secundum ... perfectos] corr. i.m. ex quia quilibet tenetur diligere Ch¹
16 perfectos] imperfectos P¹ 17 perfectos ... et] om. O¹ P¹ 17 similiter] om.
O¹ P¹ 17 et imperfectos similiter] similiter ad imperfectos Ch¹ 18 quia] et
O¹ P¹ 18 quilibet] quibus O¹ P¹

2 Cf. Glossa ordinaria, ad Ex. 20.13, ed. Rusch, vol. 1, col. 153a. 12 Glossa ordinaria, *glossa interlinearis ad locum*, ed. Rusch, vol. 4, col. 23a; Paris, Bibliothèque nationale, cod. lat. 629, fol. 11r: "beneficium, quod est iustitia (*sic!*) inchoantis"; Paris, Bibliothèque nationale, cod. lat. 630, fol. 26r: "beneficium, quod inchoantis iustitiae est". 14 Glossa ordinaria, *loc. cit.*

⟨7⟩ Item, ubi “Dictum est antiquis: odio habebis inimicum”, l
ibidem subiungitur “Si enim tantum dilexeritis amicos vestros,
quam mercedem habebitis? nam et ethnici hoc faciunt” (Mat.
5.46). Aut auctoritas praemissa intelligenda est de dilectione
5 naturali aut de gratuita. Si gratuita, ergo homo diligit amicos ex
caritate; si de naturali, nihil est dictu, quia non concordarent
auctoritates, est enim sensus “Diligite inimicos vestros ex caritate,
si enim dilexeritis amicos vestros naturali dilectione”, hoc non
concordat.

10 ⟨8⟩ Ad primum dicimus, quod illud, scilicet “Odio habebitis
inimicum”, fuit traditio Phariseorum et non fuit de lege, sicut
quidam Iudaei fingunt Adam duas uxores habere et ex ipsis
interminabiles genealogias. Sed haec solutio est ad expeditum.

15 ⟨9⟩ Item, aliter potest dici, quod quilibet, tam perfectus quam
imperfectus, tenetur quemlibet diligere ad vitam aeternam. Sed
imperfectus non tenetur ad salutationem in via et ad exhibitio-
nem necessariorum inimico, nisi forte in extremo articulo, et de
tali odio loquitur.

20 ⟨10⟩ Similiter tam perfectus quam imperfectus tenetur dimittere
omnem rancorem, id est odium. Sed imperfectus non tenetur

1 O¹, fol. 26vb

2 ibidem] item ibidem Ch¹ 2 subiungitur] subiungit O¹ 2 tantum] *om.* P¹
2 dilexeritis] dilexeris O¹ dilexerit *corr. ex* dilexerist P¹ 2 vestros] tantum P¹
3 mercedem] inde *add.* Ch¹ 3 habebitis] habetis O¹ 3 ethnici] hennici Ch¹
P¹ omnis O¹ 5–6 Si gratuita ... caritate] *om.* O¹ P¹ 5 homo] hennici Ch¹
5 diligit] diligunt Ch¹ 6 naturali] primo de gratuita *add.* C' et prima de
gratuita *add.* Ch¹ 8 vestros] ex caritate *add. et del.* C' 10 illud] istud Ch¹
10 habebitis] habebis Ch¹ O¹ habebit P¹ 12 Iudaei] de lege *add. et del.* C'
12 Adam] Adae Ch¹ quidam O¹ 12 habere] *om.* Ch¹ habuisse P¹ 12 ex]
corr. s.l. ex in Ch¹ 13 interminabiles] interminabiles C' 30,12–31,13 Item,
“Diliges ... est ad expeditum] *om.* Ch² O² P² 14 Item ... quod] Responsio
Ch² O² *om.* P² 14 dici] *om.* O¹ 14 quilibet] homo *add.* Ch² O² P²
14–15 tam ... imperfectus] *om.* Ch² O² P² 15 quemlibet] etiam inimicum
suum Ch² P² inimicum suum O² 15 aeternam] *om.* P² 16 salutationem]
salutationes P¹ 16 et] *om.* C' Ch¹ vel Ch² O² P² 16 ad] *om.* O² P²
17 necessariorum ... articulo] operum exteriorum Ch² O² P² 17 extremo]
periculo id est *add.* O¹ 19 Similiter] Vel aliter quilibet Ch² O² P² 19 tam]
om. O² 19 tenetur] diligere *add. et del.* Ch¹ 20 omnem] communem O²
omne P¹ concurrem P² 20 id ... odium] animi etiam inimico Ch² termini
etiam inimico O² animi in inimico P² 31,20–32,3 Sed imperfectus ... rogatus]
om. Ch² O² P²

10 I.e., ⟨1⟩ supra. 11 Cf. Heloissae Paraclitensis diaconissae problemata cum
Petri Abaelardi solutionibus, Problema Heloissae XVI, Solutio Abaelardi (PL 178,
col. 704). 17 Cf. Glossa ordinaria, *glossa interlinearis ad* Ex. 20.13, ed. Rusch,
vol. 1, col. 153b. 19 Responsio ad ⟨5⟩ supra.

dimittere iniuriam sibi illatam nisi rogatus. Quod autem omnem rancorem teneatur dimittere, habemus in evangelio, et etiam omnem iniuriam rogatus. Dominus enim dixit, "Serve nequam, omne debitum dimisi tibi, quoniam rogasti me, nonne similiter oportuit | te misereri conservi tui" (Mat. 18.32-33). Ergo patet, 5 quod intelligitur de exhibitione necessariorum inimico.

⟨11⟩ Ad tertium dicimus, quod in Deuteronomio dictum est "Odio habebis inimicum" (cf. Deut. 19.11), ubi praecepit Dominus, quod in quamcumque terram intrarent praeter terram promissionis, primo offerrent pacem, et si pacem affectarent, 10 inirent foedus. Si autem respuerent, omnino delerent eos (Deut. 20.10 sqq.). Sed cum habitatoribus terrae promissionis nulla occasione foedus inirent, sed omnino eos extirparent (Deut. 7.2).

⟨B=5⟩ *Item, super hunc locum "Benefacite his, qui odiunt vos etc."* (Mat. 5.44). *Glossa: "hoc perfectis non impossibile", quasi dicit: primum 15 pertinet ad inchoantes, secundum ad perfectos.*

⟨C=6⟩ *Contra: utrumque pertinet tam ad imperfectos quam ad perfectos. Huius solutio patet ex dictis.*

5 C', fol. 331vb

1 dimittere] omnem *add.* O¹ 1-3 Quod autem ... rogatus] *om.* O¹ P¹ 2 in] ex Ch¹ 3 Dominus] Unde Dominus Ch² O² P² Sicut Dominus P¹ 3 enim] cum O¹ P¹ *om.* Ch² O² P² 3 dixit] dicit P¹ ait Ch² O² P² dicitur O¹ 3 nequam] nonne *add.* P¹ 4 quoniam ... me] *om.* Ch² O² P² 4 quoniam] quia Ch¹ O¹ P¹ 4 nonne] non O¹ 5 oportuit] oporteat O¹ oporteret P¹ 5 te] *om.* O¹ P¹ P² 5 conservi] *corr. s.l. ex servi* Ch¹ 5 tui] ac si diceret ipsa sententia evangelica: Sicut omnem iniuriam dimittit tibi Deus (Dominus O²), (ita *add.* Ch²) et tu omnes (omnem Ch²) iniurias (iniuriam Ch²) debes dimittere fratri *add.* Ch² O² P² 5-6 Ergo ... inimico] *om.* Ch² O² P² 5 Ergo] solutio *add.* Ch¹ Solutio itaque O¹ P¹ 6 inimico] inimicis P¹ 7 Ad ... Deuteronomio] *om.* Ch² O² P² 7 est] autem *add.* Ch² 8 Odio] *om.* O¹ P¹ 8 inimicum] tuum in Deuteronomio *add.* Ch² O² tuum in P² *spatium vacans add.* P² 8 praecepit] praecipit O² 9 terram¹] capitem Ch¹ civitatem Ch² O² P² 9 intrarent] intrent Ch¹ 9 praeter] extra Ch¹ Ch² P² intra O² 10 primo] populi Ch² primum O² P² 10 offerrent] eis *add.* Ch² O² P² 10 si] non C' 10 affectarent] acceptarent Ch¹ Ch² P² 11 foedus] cum eis *add.* Ch² O² P² 11 Si] Sin O¹ P¹ 11 autem] pacem *add.* Ch² O² P² 11 respuerent] respuerant Ch¹ 12-13 nulla occasione] nullo modo Ch² O² P² 13 inirent] inhirent O¹ 14 his] *corr. s.l. ex eis* Ch² 14 qui ... vos] *om.* Ch² 14 odiunt] oderunt O² 14 etc] *Glossa: hoc inchoantis iustitiae add.* Ch² 15 hoc] *add. s.l. O²* et ergo *add.* O² 15 perfectis] *om.* O² perfectum *add.* Ch² O² 16 inchoantes] et imperfectos *add.* Ch² O² 16 perfectos] imperfectos Ch² 18 ex] iam *add.* Ch²

7 I.e., ⟨3⟩ supra.

⟨D=7⟩ Item, “Si enim tantum amicos dilexeritis, quam mercedem habebitis? nonne ethnici hoc faciunt”. Aut hoc intelligendum est de naturali dilectione aut de gratuita. Si de naturali, sed primum intelligitur de gratuita, ergo est sensus: diligite amicos enim dilectione gratuita, si enim
 5 dilexeritis amicos etc. dilectione naturali, quod nihil est dictu, non enim cohaeret | unum cum alio. Si de gratuita, ergo ethnici diligunt dilectione gratuita.

⟨12⟩ Ad quartum dicimus, quod in illa totali clausula loquitur de dilectione gratuita et dilectione, quae consistit in administratione | exteriorum. Et hoc convincitur per hoc, quod interseritur,
 10 scilicet “Pater noster facit solem suum super bonos et malos”. Respicit ergo haec dictio pro illa parte, scilicet pro administratione exteriorum, quae est effectus dilectionis, quasi dicit “Exhibitis tantum amicis, quam mercedem inde habebitis etc.”

15 ⟨13⟩ Sed nonne homo meretur mercedem in exhibitione exteriorum?

⟨14⟩ Constat quidem, quod sic.

⟨15⟩ Quare ergo dicit “Quam mercedem habebitis”?

⟨16⟩ Responsio: cum pondere proferatur, id est, quod privilegium

6 O², fol. 43va 10 Ch², fol. 107va

1 tantum] om. O² 2 nonne] et add. Ch² 2 ethnici] eunuchi O² hennici P²
 2 est] om. Ch² 3 Si] corr. s.l. ex aut Ch² 4 sensus] intelligere add. et del.
 Ch² 4 enim¹] nostros Ch² vestros O² 4 dilectione] diligite O² 6 ethnici]
 eunuchi O² hennici P² 32,14–33,7 Item, super hunc locum ... gratuita] om.
 C' Ch¹ O¹ P¹ 8 Ad ... quod] Responsio Ch² O² P² 8 in illa] nulla
 C' P¹ 8 totali] tota O¹ P¹ 9 et dilectione] vel de signis dilectionis Ch²
 O² P² 9 dilectione²] dilectio P¹ 9 quae] om. O¹ P¹ 9 consistit] consistunt
 Ch² O² P² 9–10 administratione] exhibitione bonorum operum Ch² O²
 P² 10–13 Et hoc ... exteriorum] om. O¹ P¹ 10 convincitur] comniatur C'
 convicitur Ch¹ Ch² convincitur O² corr. ex convicitur P² 11 scilicet] sicut
 Ch² O² P² 11 suum] oriri add. Ch¹ Ch² O² P² 12–13 ergo haec dictio ...
 administratione] enim (om. O²) praecedens per (om. Ch²) effectum dilectionis
 pro (per P²) alia parte, (scilicet add. Ch²) quae attenditur per (penes Ch²)
 exhibitionem Ch² O² P² 12 ergo] enim O² P² 12 dictio] vel add. C'
 13 exteriorum] exteriorem O² P² 13–14 quae est effectus ... etc.] om. Ch²
 O² P² 13 effectus] affectus C' 13 dicit] si add. Ch¹ O¹ P¹ 13 Exhibitis]
 Exhibemus O¹ 14 tantum] tamen O¹ 14 inde] om. Ch¹ 14 habebitis] habetis
 O¹ P¹ 14 etc] om. P¹ 15–16 exteriorum] exteriori Ch¹ O² P² 17 Constat
 ... sic] om. Ch² O² P² 17 quidem] om. Ch¹ 15–18 Sed nonne ... habebitis]
 om. O¹ P¹ 19 pondere] lectio incerta C' 19 proferatur] praeferatur C' referatur
 O¹ P¹ verbum, ac si diceret add. Ch² O² P² 19 id est] om. Ch² O² P²

8 I.e., ⟨7⟩ supra.

vel excellentiam mercedis. Simile super Psalmum (Ps. 101.24) "Laus fidei est, non quia credit istum hominem mortuum, sed quia credit glorificatum". Similiter ad Galatas, "Si praedicavero, non est mihi gloria" (1 Cor. 9.16), scilicet supererogationis, "si autem non praedicavero, mors mihi est".

5

(17) Vel dicatur, quod intelligitur de motu. Idem enim motus in specie naturalis est dilectionis et caritatis, sicut idem est motus informis fidei et formatae, et sic praecipitur motus. Et ideo dicit, quae gratia est, si moveamur ad amicos?

(18) Item, sicut praecipitur exhibitio necessariorum inimicis, ergo ad hoc tenetur tam perfectus quam imperfectus, vel praeceptum non est generale. Sed superius dictum est, quod imperfecti non tenentur.

10

(19) Item, antequam Dominus dixisset "Diligite inimicos", praedixerat parum ante "Nisi habundaverit iustitia vestra plus quam Scribarum et Phariseorum, non intrabitis regnum caelorum" (Mat. 5.20). Et Pharisei tenebantur diligere inimicos. In quo ergo habundat iustitia vestra plus quam iustitia Phariseorum.

15

(20) Item, Augustinus in libro de Doctrina Christiana quaerit, quare non est datum praeceptum de se ipso diligendo. Et solvit, quia non oportet, nemo enim carnem suam odio habuit. Utrum

20

4 Ch¹, fol. 117rb

1 mercedis] mercedem P² habebitis *add.* Ch² O² P² 1-3 Simile super ... Galatas] *om.* O² P² 1-3 super Psalmum ... Galatas] Apostolus Ch² 1 Psalmum] Epistolas P¹ 3 credit] credis P¹ 3 praedicavero] evangelizavero Ch² P² evangelizo O² 4 scilicet supererogationis] *om.* Ch² O² P² 4 scilicet] id est Ch¹ *add. s.l.* O¹ 5 non] *om.* O² 5 praedicavero] evangelizavero Ch² P² evangelizo O² 5 mors] *om.* O¹ 5 est] Non est mihi gloria, id est privilegium gloriae vel supererogationis (*corr. ex* esupererogationis P²) *add.* Ch² O² P² 7 est] *om.* O¹ P¹ 7 et] est O¹ 7 caritatis] caritas O¹ 8 informis] fornicationis C' 8 et] *om.* C' 8 Et] *om.* O¹ P¹ 8 dicit] dixit O¹ P¹ 10 sicut] sic Ch¹ 10 praecipitur] percipitur O¹ 12 Sed] Item P¹ 13 tenentur] tenetur C' 14 inimicos] vestros *add.* O¹ P¹ 15 parum] *iter.* O¹ 16 intrabitis] in *add.* O¹ P¹ 17 tenebantur] tenentur C' O¹ 18 ergo] *om.* Ch¹ 18 plus quam] plus Ch¹ *om.* P¹ 6-18 Vel dicatur ... Phariseorum] *om.* Ch² O² P² 19 quaerit] quare C' 20 quare] cum C' Ch¹ cur P¹ 20 datum] homini *add.* Ch² O² P² 20 solvit] dicit Ch² O² P² 21 quia] *om.* Ch² quod O² P² 21 oportet] oportuit Ch¹ quia *add.* Ch² O² P² 21 enim] unquam Ch² O² P²

1 Glossa ordinaria, *ad locum*, ed. Rusch, vol. 2, coll. 583b-84a; cf. Augustinus, Enarrationes in Psalmos, in Ps. 101, sermo 2, §7 (PL 37, col. 1308). 12 Cf. (9) supra. 19 Augustinus, De doctrina Christiana, cap. 23 (PL 34, col. 27 sqq.)

autem homo se ipsum diligat, dubitare dementis est. Aut ergo intelligendum de dilectione naturali | aut demonstrativa sive gratuita. Si de gratuita, ergo dubitare, utrum homo se diligat caritate, dementis est. Ergo quicumque homo se diligat caritate,

5 scit se habere caritatem. Si de naturali, ergo non oportuit dari praeceptum de diligendo se caritate, quia quilibet diligit se naturali dilectione.

⟨21⟩ Non videtur haec ratio sufficiens.

⟨22⟩ Ad primum dicimus – sicut superius – istud “Diligite inimicos” pertinet ad omnes, quantum ad vitam aeternam; sed quantum ad exhibitionem necessariorum ad perfectos. Et haec vox “Si enim dilexeritis tantum amicos vestros” primam respicit rationem, | hanc scilicet “Diligite inimicos vestros”. Tamen imperfecti ⟨non⟩ tenentur exhibere necessaria etiam inimicis.

15 ⟨23⟩ Sed nonne dicit Salomon “Si inimicus tuus esurierit, ciba illum” ⟨Prov. 25.21; cf. Rom. 12.20⟩?

⟨24⟩ Dicimus, quod tantum pertinet ad perfectos. Vel dicatur, quod ad imperfectos, et hoc in extremo articulo.

20 ⟨25⟩ Item, ad aliud dicimus, quod iustitia nostra in hoc non habundat | a iustitia Phariseorum, quia ⟨tantum⟩ perfectus tenetur

2 P², fol. 213va 13 P¹, fol. 194rb 20 O¹, fol. 27ra

1 autem] *om.* O¹ namque P¹ 1 homo] *om.* C¹ 1–4 Aut ergo ... dementis est] *om.* O¹ P¹ 1 Aut] Sed hoc aut Ch² O² P² 1 ergo] est Ch² O² P² 2 intelligendum] est *add.* Ch¹ 2 de] 1 *add. et del.* P² 2 demonstrativa] de Ch¹ Ch² O² P² 2 sive] *om.* Ch¹ Ch² O² P² 3 Si ... gratuita²] *om.* Ch² 3 de] naturali, ergo dubitare, utrum homo se diligat, dementis est tractare. Si de *add.* O² P² 4 caritate] tractare Ch² 4 est] Si de gratuita intelligitur, ergo adminus ille, qui habet caritatem *add.* Ch² 4 diligat] diligit Ch¹ O¹ P¹ 3–4 ergo dubitare ... caritate] intelligitur, adminus ille, qui habet caritatem O² P² 5 scit] *corr. s.l. ex sit* Ch¹ sit *corr. s.l. ex scit* O¹ sit P¹ 5 se] *om.* O¹ 5 Si] Sed Ch¹ 5 ergo] non est sensus *add.* Ch² P² hic est sensus *add.* O² homini *add.* Ch² 6 se] ipso *add.* Ch² O² P² 8 Non videtur ... sufficiens] Quod nihil est dictu. Responsio: hoc intelligendum est de signis dilectionis Ch² O² P² 8 sufficiens] satisfecit O¹ 9 dicimus] quod *add.* Ch¹ 9 sicut] et *add.* C¹ est *add.* O¹ 9 superius] diximus *add.* Ch¹ 9 Diligite] Diligere O¹ 11 perfectos] perfectus P¹ 12 Si enim] Sicut O¹ 12 enim] *om.* P¹ 12 tantum] *om.* O¹ 12 vestros] etc. P¹ 12–13 respicit] *om.* P¹ 13 Tamen] *om.* Ch¹ Inde O¹ P¹ 14 etiam] *om.* O¹ P¹ 15 dicit] dicis O¹ P¹ 15 Salomon] alibi O¹ P¹ 15 esurierit] esurieret P¹ 17 quod] hoc *add.* Ch¹ 17–18 perfectos ... ad] *om.* P¹ 17–18 Vel dicatur ... imperfectos] *om.* O¹ 19 non] *om.* Ch¹ P¹ 20 a iustitia] plus quam Ch¹

9 I.e., ⟨18⟩ supra. 9 Cf. ⟨9⟩ supra. 19 I.e., ⟨19⟩ supra.

exhibere necessaria inimico, ad quod illi non tenebantur.

⟨26⟩ Ad aliud dicimus, quod illud Augustini intelligendum est de dilectione gratuita quantum ad exhibitionem necessariorum. Dementis est enim dubitare, utrum homo diligat se quantum ad exhibitionem necessariorum, id est quin sibi exhibeat necessaria. 5

⟨27⟩ Item, videtur, quod non omnis tenetur diligere inimicos ad vitam aeternam per illam legem Deuteronomii superius positam, quia Dominus praecepit eos extirpari, qui erant de terra promissionis, et ita non videntur illi debere diligere ad vitam aeternam.

⟨28⟩ Immo quia nesciebatur, an essent reprobi, et ita licet eos 10 occiderent, tamen tenebantur eos diligere ad vitam aeternam.

1 tenebantur] Praeterea, imperfectus tenetur etiam rogatus dimittere iniuriam, ad quod illi non tenebantur *add.* Ch¹ 2 est] *om.* O¹ P¹ 3 gratuita] naturali O¹ P¹ 4 utrum] an P¹ 6 omnis] omnes Ch¹ 6 tenetur] tenentur Ch¹ 6 inimicos] *om.* Ch¹ 8 eos] *om.* Ch¹ penitus *add.* Ch¹ O¹ P¹ 9 videntur] videtur O¹ 9 illi] eos O¹ P¹ 9 debere] videre O¹ 9 diligi] diligere Ch¹ 10 nesciebatur] nesciebantur O¹ 10 eos] Dei *add. et del.* O¹ 11 tenebantur] vetebantur O¹ P¹ 35,9–36,11 Ad primum dicimus ... aeternam] *om.* Ch² O² P²

2 I.e., ⟨20⟩ supra.